

Abstract

This paper aims to examine the experience of evil and suffering. In our daily lives we experience different kinds of evil and suffering, some that we cause ourselves and others and some that we cannot understand. We ask ourselves questions such as, why does this happen to me? And who can I count as responsible for this? In this paper the theologian K.E. Løgstrups thoughts on evil, suffering and how it relates to God and creation will be examined and analysed. Løgstrup divides evil and suffering between "evil from humans" and "physical suffering". The question about how this division of evil and suffering affects our view of God will also be brought up. This question will be discussed with contributions from the philosopher Slavoj Žižek.

Key words: Creation & evil, ambiguity & evil, physical suffering & evil, Løgstrup.

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.1. Syfte och frågeställningar.....	5
1.2. Forskningsöversikt.....	6
1.3. Teori.....	11
1.4. Metod och material.....	13
1.5. Disposition.....	16
2. Introduktion till K.E. Løgstrup	17
2.1. Løgstrup och den skandinaviska skapelseteologin.....	17
2.2. Løgstrup, fenomenologin och metafysiken.....	18
3. Løgstrup, människans ondska och det fysiska lidandet	21
3.1. Berättelsen om Jobs lidande.....	21
3.2. Det onda och dialektiken.....	22
3.3. Ondskan och myten, Augustinus och Løgstrup.....	23
3.4. Skapelsens fysiska lidande.....	24
3.5. Løgstrup om synden och ondskan.....	26
3.6. Dialektiken mellan människans ondska och det fysiska lidandet.....	28
3.7. Skapelsen och människan - en holistisk relation.....	30
3.8. Kapitlets avslut.....	31
4. Guds brutalitet och kärlek	32
4.1. Den dynamiska guden.....	32
4.2. Jobs olycka och den olyckliga guden.....	36
4.3. Tillintetgörelsen och den kärleksfulla guden.....	37
4.4. Ett antropologiskt nedslag - Løgstrup och Žižek.....	39
4.5. Kapitlets avslut.....	41
5. Slutsatser och diskussion	42
5.1. Vidare forskning.....	45
6. Sammanfattning	46
6.1. Avslut.....	47
7. Bibliografi	48

Kapitel 1. Inledning

De senaste månaderna har många människors liv och tillvaro satts på sin spets. En sjukdom har spridit sig över världen och alla människor erfar på något sätt Covid-19-pandemins konsekvenser. Många har mist sina liv, många är utlämnade till ett stort lidande, till oro, hårt arbete och till rädsla. Denna nya verklighet påminner oss om människans dödlighet och den vittnar om en nästintill symbiotisk närhet till naturen. Det lidande som drabbar människor på grund av pandemin befinner sig på olika nivåer. Det finns ett direkt lidande i sjukdomen och det finns ett lidande som uppstår som konsekvens av hur vi ser på och väljer att hjälpa de medmänniskor som drabbas. Lidandet visar sig i olika karaktärer. Sjukdomen kräver ställningstaganden. Den naturvetenskapliga forskningen har sitt att säga om saken och ett samhällsperspektiv har ett direkt ärende. Situationen kallar också på teologins röst.

Pandemin är ett konkret exempel på de frågor som kräver teologins uppmärksamhet. Det som ställs på sin spets är inte reserverat till människors liv och tillvaro utan öppnar upp för frågor som omfattar hela den mänskliga existensens grund. Varifrån det onda och lidandet kommer är inte bara klassiska traditionella frågor för teologin utan är idag någonting som är högst aktuellt att diskutera utifrån ett allmänmänskligt perspektiv. Detta är viktigt för att skapa teologi som talar utifrån den mänskliga erfarenheten.

Teologen K.E. Løgstrup har i sin teologi och religionsfilosofi behandlat ondskans och lidandets tematik. Hans liv utspelar sig mellan 1905-1981 och han är bredvid Søren Kierkegaard en av Danmarks största filosofiska och teologiska tänkare.¹ Løgstrup skiljer på olika typer av ondska och lidande. Han talar om mänsklig ondska och om fysiskt lidande.² Med utgångspunkt i fenomenet i världen gör han sin tolkning av den kristna berättelsen och förkunnelsen. Hans främsta ärende har inte varit att tänka utifrån systematiseringen av teologin och dogmatiken.³ Den teologiska frihet som Løgstrup använder sig av för att behandla ondskan och lidandet möjliggör en aktuell teologi som inkluderar de mänskliga erfarenheterna. Det levda livet används som en källa och som någonting som vittnar om världens och Guds beskaffenhet. Hans teologiska ärende är att se mänskliga

¹ Rabjerg & Pedersen 2011, 10.

² Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

³ Bugge & Böwadt & Sørensen 2005, 133.

förhållanden och erfarenheter som ”förståelseshorisont” för religionen. Den diskussion som Løgstrups behandling av tematiken öppnar upp för är viktig att föra. Inte minst idag har den en stor aktualitet. Hur ser vi på oss själva i relation till ondska och lidande? Hur ser vi på naturen och Gud? Hur förhåller sig destruktiva och nedbrytande mönster i människa och skapelse till varandra?

I denna uppsats hoppas jag på att utifrån en studie av Løgstrup kunna ge ett bidrag till diskussionen gällande ondska och lidande. Utifrån Løgstrup kommer jag att diskutera hur människa och Gud står i relation till varandra i förhållande till ondska och lidande, vilket spänningsförhållande som finns däremellan och vilka implikationer detta får för gudsbilden. Mest känd är Løgstrup för sitt bidrag till etikens diskussion. År 1956 utger han sitt verk *Den Ethiske Fordring*. Ett genomgående tema i detta verk är: ”den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd.”⁴ I varje möte står någonting avgörande på spel, så stor makt har människor över varandra. Om metaforen tilltåts beröra mer än mänskliga relationer gör världens rådande situation sig åter gällande. Vad är det som människan håller i sina händer just nu? Vad ligger i naturens händer och vad kan kristendomens Gud tänkas hålla i sin hand?

⁴ Løgstrup [1956] 1991, 25.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur teologen K.E. Løgstrup hanterar tematiken angående ondska och lidande. Detta kommer att göras genom en undersökning av den uppdelning Løgstrup gör mellan mänsklig ondska och fysiskt lidande. Syftet är även att diskutera vilka implikationer som Løgstrups syn på ondska och lidande kan ha för gudsbilden.

Frågeställningar

- Hur ser förhållandet mellan den mänskliga ondskan och det fysiska lidandet ut hos Løgstrup?
- Vilka implikationer medför detta för gudsbilden?

1.2 Forskningsöversikt

I denna uppsats kommer teologen Løgstrup att placeras i en diskussion angående ondska och lidande. Inom teologin är samtalet om ondskan och lidandet alltid aktuellt. Därför kommer det ständigt nya teologiska bidrag som ämnar till att säga någonting om detta tema. I denna forskningsöversikt kommer följande teologers bidrag till diskussionen om ondska och lidande att presenteras: Patrik Fridlunds text ”Evil or the lack of meaning”, Eva-Lotta Granténs text ”Det Förlorade Paradiset, Teodicé efter Darwin” och Niels H. Gregersens bidrag ”Theology and Disaster studies, From acts of God to divine presence” till boken *Disaster research, Multidisciplinary and international perspectives*. Dessa författare har olika ingångar i onskans och lidandets tematik. Fridlunds text diskuterar onskans motiv hos Ricœur med betoning på tre områden. Dessa områden handlar om riskerna med att reducera onskans kraft samt riskerna med att tillskriva det onda en för stor makt. Det tredje temat som framgår hos Ricœur och som ges ett stort utrymme i texten är en undersökning av hur det onda kan verka som ett praktiskt ärende.⁵ Grantén skriver i sin text om Darwins evolutionslära, lidande, teodicé och tron på kristendomens Gud.⁶ Gregersen talar i sitt bidrag om teologins betydelse i situationer av lidande och katastrof. Han diskuterar även teodicébegreppets möjligheter.⁷ Dessa tre forskningsområden har valts då de på olika sätt knyter an till den diskussion angående ondska och lidande som vi finner hos Løgstrup.

Att tala om ondska och lidande

I texten ”Evil or the lack of meaning” lyfter Fridlund fram Ricœurs tanke om att ondskan reduceras när den uppfattas som ett ting som är möjligt att kontrollera. Ricœur betonar det onda som någonting som i sin fullständighet är omöjligt att uppnå full kunskap om. Det onda är för stort för att i sin helhet kunna förklaras därför kan det inte göras till ett ting eller subjekt, när detta görs sker en reduktion. Dock, utifrån det onda som erfarenhet och fenomen i världen och livet kan det och måste det sägas någonting om ondskan.⁸ Fridlund lyfter fram att Ricœur i sin behandling av det onda hämtar inspiration från Karl Barth. Ricœur belyser Barths förståelse av det onda som ”das Nichtige”.⁹ Det onda tolkas i termer av destruktivitet, privation och som någonting som går emot

⁵ Fridlund 2018, 36-37, 39-40.

⁶ Grantén 2009, 163-164, 169.

⁷ Dahlberg & Rubin & Vendelø 2016, 34-35.

⁸ Fridlund 2018, 36-37.

⁹ Fridlund 2018, 37.

Gud. Som Fridlund skriver står detta i linje med en Augustinsk syn på det onda som substanslöst. Det enda som kan ha substans är det som är gott. Författaren belyser att en paradox blir framträdande i Ricœurs framställning av det onda. Det finns en spänning mellan att det onda ses som någonting stort som övergår människans förstånd och samtidigt som någonting som det faktiskt kan sägas något om nämligen i termer av att vara ”parasitiskt” och ”nedbrytande”. Om detta inte görs riskerar ont att få samma status som gott.¹⁰

I framställningen av Ricœurs tankar om det onda framför Fridlund en diskussion som vill undersöka hur det kan talas om det ondas fenomen. Samma ärende finns i Granténs text men görs utifrån en annan tematik. Granténs undersökning utgår från att diskutera vad Darwins evolutionsteori betyder för teologin. Diskussionen handlar om hur naturen och livet präglas av nedbrytning och död. Samtidigt belyser Grantén att denna process är någonting livsbejakande och en förutsättning för utveckling. Hon lyfter fram hur problematiken för Darwin handlar om hur Gud kan vara del i den natur som både lider och bryts ner och föds och byggs upp. Hon beskriver hur Darwins analyser av naturens och organismers utlämnande till lidandet får teodicén att omfatta mer än människan. Grantén belyser komplexiteten i hur det som är grunden för godhet och liv samtidigt är grunden för det som resulterar i lidande och parasitism.¹¹

Den kristna teologin måste ta ställning till naturvetenskaplig fakta angående lidandet för att vara trovärdig, men hur skall den göra detta? Grantén hävdar att teologin måste utvecklas. Hon gör ett historiskt nedslag i Paulus och belyser genom detta tanken om att människans synd har resulterat i en tillvaro bestående av lidande och död som ett straff från Gud. Vidare beskrivs Augustinus utveckling av denna tanke med betoning på förvriddningen av den fria viljan som syndens existensgrund.¹² Grantén refererar till teologen George Murphy som ser en syntes mellan livets tvetydighet och evolutionen. Hon belyser hur Murphy använder sig av korsteologi och av kenosisteologi för att tala om lidande och Gud. Bilden av den korsfäste guden används av Murphy för att härbärgera lidandet. Murphy talar också om Gud som bortom människans förståelse. Guds ingripande i världen kan aldrig förstås fullt ut. Grantén belyser hur det för Murphy i

¹⁰ Fridlund 2018, 37.

¹¹ Grantén 2009, 164.

¹² Grantén 2009, 165.

teodicédiskussionen är avgörande att Gud förstås som både skapare och frälsare och som närvarande och lidande i världens lidande.¹³

Grantén beskriver att den teologiska diskussionen om evolutionsteorin har inspirerats av skapelseteologin. Detta har resulterat i en tanke om att evolutionen är Guds skaparkraft. Hon menar att den skapelseteologiska tanken angående Guds förhållande till ondskan och lidandet är otillräcklig. Kristologin lyfts in som exempel på en väg för att kunna tala om en barmhärtig Gud i förhållande till evolutionen. I detta delar Gud evolutionens smärta och lidande. Grantén ser ett behov av att använda teologins olika inriktningar för att på fruktbara sätt tala om Gud, evolution och lidande.¹⁴

Det onda som praktiskt ärende

Fridlund belyser hur Ricœur med utgångspunkt i Barth lyfter fram det onda som någonting som är en utmaning och som kan appellera till handlingskraft. Ricœur beskriver det onda som *aporia* vilket innebär en förståelse av det onda som något som ger utrymme till handlingar att växa fram ur.¹⁵

Fridlund menar att Ricœurs tankar om det onda väcker både etiska och politiska aspekter. Samtidigt understryks det att Ricœurs betoning på handling inte reducerar det lidande som finns i världen och som kan väcka teodicéns klassiska frågeställningar om hur en god Gud kan tillåta lidande. För Ricœur är det viktigt att agera mot det onda med handlingskraft i specifika situationer.¹⁶ Fridlund ser en syntes mellan Ricœur och Dorothy Sölle som talar om ”concrete theology” vilket handlar om att teologiska utsagor måste få politiska konsekvenser.¹⁷

Sölles perspektiv på teologin som någonting som måste få politiska konsekvenser kan ställas i relation till Gregersens betoning på att undersöka hur religiösa människor ser på katastrofer. Han menar att teologin kan bidra till en djupare förståelse av religion som någonting som påverkar människor, samfund och verklighetsförståelse. Gregersen betonar särskilt tre aspekter: religionen kan se katastrofen och lidandet som någonting som har en mening, religionen kan fungera som

¹³ Grantén 2009, 168-169.

¹⁴ Grantén 2009, 169.

¹⁵ Fridlund 2018, 38-39.

¹⁶ Fridlund 2018, 40.

¹⁷ Fridlund 2018, 41.

helande för människor som blivit offer för katastrofer och till sist kan religionen säga någonting om människans samhörighet med naturen.¹⁸ Gregersen diskuterar även möjligheterna till att utveckla teodicébegreppets innebörd. Här föreslås en gudsförståelse som ser Gud som närvarande i tragedi och i lidande och som finns hos de som blir offer. En sådan teologi handlar om upprättelse och att se Gud som en kraft av kärlek och mod.¹⁹ Denna teologi präglas av hopp och framtidstro. Detta kan anknytas till Fridlunds tal om att ett praktiskt perspektiv på det onda kan resultera i en annan gudsrelation. Enligt Fridlund menar Sölle att det finns ett kall i att motstå det onda och att inte förlora hoppet. Han lyfter hur detta kan ge implikationer för förståelsen av synd som här kan förstås som att sluta agera, att *resignera*.²⁰

Fridlund och Gregersen ger båda uttryck för ett skifte i diskussionen angående ondska och lidande. Att formulera entydiga ”teodicéer” som faktiskt kan svara till människans upplevelser och erfarenheter är orealistiskt. Som Gregersen skriver *kan* teodicéerna inte förklara varför människor drabbas av lidande. Både Fridlund och Gregersen visar på ett paradigmskifte i diskussionen som rör sig mot en praktisk och konstruktiv karaktär. Detta handlar om att se *hur* teologin kan fungera som någonting hjälpande och som någonting som uppmanar till handlingskraft.²¹ Liksom diskussionen utifrån Ricœur och Gregersen kan användas för att skapa teologi utifrån mänskliga erfarenheter är Granténs diskussion ett viktigt bidrag till detta. Hennes undersökning ämnar till att tala teologiskt utifrån den verklighetsförståelse som naturvetenskapen förmedlar.²² De olika bidragen ger viktiga inspel till hur vi kan se på lidandet och det ondas fenomen. Att undersöka det utifrån ett praktiskt perspektiv knyter an till de mänskliga erfarenheterna och ger upphov till etiska och samhällliga diskussioner. Att ta hänsyn till naturvetenskapen och låta den ha en röst i teologin är också viktigt, detta är en förutsättning för en teologi som bejakar och relaterar till den moderna människan. De tre författarnas tematik knyter på olika sätt an till denna uppsats ärende som är att diskutera spänningsförhållandet mellan ondska och lidande samt implikationer för gudsbild. I Fridlunds framställning av Ricœur belyses tanken om det onda som någonting som bryter ner och går emot

¹⁸ Dahlberg & Rubin & Vendelø 2016, 34-35.

¹⁹ Dahlberg & Rubin & Vendelø 2016, 45-47.

²⁰ Fridlund 2018, 44-45.

²¹ Dahlberg & Rubin & Vendelø 2016, 35; Fridlund 2018, 40-41.

²² Grantén 2009, 163-164, 169.

Gud.²³ Denna tanke finner vi också hos Løgstrups syn på det ondas existens i människan.²⁴ Granténs diskussion om evolutionsteori och teodicé står på flera sätt i relation till Løgstrups skapelseteologiska perspektiv på lidandet. Förhållandet mellan liv och död, uppbyggelse och nedbrytning är starkt i diskussionen hos både Grantén och Løgstrup.²⁵ Betoningen på en praktisk syn på onskans och lidandets problematik utifrån Ricœur kan ställas i relation till uppsatsens diskussion angående gudsbild utifrån Žižek och Løgstrups etisk-antropologiska perspektiv i *Den Ethiske Fordring*.²⁶ Gregersens diskussion om teologins ärende i förhållande till lidande berör det område hos Løgstrup som avhandlar det fysiska lidandet. Hos både Gregersen och Løgstrup diskuteras det i relation till lidandet, gudsbild och gudsrelation.²⁷ De tre forskningsbidragen relaterar till Løgstrup och tematiken angående ondska och lidande på olika sätt. Därför är de relevanta att presentera i denna forskningsöversikt.

²³ Fridlund 2018, 37.

²⁴ Løgstrup 1967, 60-61.

²⁵ Grantén 2009, 164; Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

²⁶ Žižek & Milbank 2009, 39-40; Løgstrup [1956], 1991.

²⁷ Dahlberg & Rubin & Vendelø 2016, 35, 45-46; Løgstrup [1976] 1995, 228-229, 245.

1.3 Teori

I min läsning av Løgstrups teologi och religionsfilosofi i förhållande till ondska och lidande blir några teman framträdande. Dessa teman kommer att fungera som nyckelord i denna uppsats. Nyckelorden utgör uppsatsens teoretiska ramverk. Nyckelorden för denna uppsats är dialektik, holism och monoteism. Dialektik, grekiskans *dialektike techne*, betyder ursprungligen samtalskonst och hittas med denna innebörd hos Platon. Platon ser dialektiken som en metod för att leda samtalet från motsättningar och skilda uppfattningar till en förståelse av det sanna och av verkligheten. Hos Platon används även dialektiken som något som samlar olikheter under en helhet.²⁸ Dialektiken utvecklas senare i olika riktningar hos exempelvis Schleiermacher och Hegel.²⁹ I detta arbete är dialektiken ett viktigt perspektiv som används för att tala dynamiskt om ondska och lidande i förhållande till gudssyn och antropologi. Uppsatsens andra nyckelord är holism. Holism kommer från grekiskans *holos* och betyder hel.³⁰ Det holistiska perspektivet är viktigt att använda för att kunna tala om betydelsen av Løgstrups skapelsetanke i förhållande till ondska och lidande. Holism kommer att användas för att diskutera en helhetssyn på människa och Gud. Det tredje nyckelordet är monoteism av grekiskans *monos* och *theos* som betyder ”en Gud”.³¹ Det monoteistiska perspektivet behövs för att diskutera Løgstrups gudssyn.

De teoretiska nyckelorden: dialektik, holism och monoteism relaterar till varandra på olika sätt. Det dialektiska förhållningssättet kan ställas i relation till ett holistiskt förhållningssätt genom att diskutera hur motsättningsfulla förhållanden kan verka inom en helhet. Detta kan ställas i relation till människosyn men även som det i denna uppsats kommer att göras, gudssyn. I denna aspekt gör det monoteistiska perspektivet sig gällande. Monoteism och holism befinner sig nära varandra. Monoteismen som avser att beskriva en syn på en gudomlig verklighet som *en* står nära en holistisk förståelse av verkligheten som samlad under *en* helhet. På liknande sätt som dialektik relaterar till monoteism relaterar monoteism till dialektik genom att förståelsen av Gud som *en* kan diskuteras utifrån ett mer dynamiskt perspektiv. Detta innebär att synen på att det finns *en* gudomlig verklighet inte utesluter att Gud är *dynamisk* i sin relation till skapelsen.

²⁸ Grøn et al 1988, 112.

²⁹ Grøn et al 1988, 113.

³⁰ Grøn et al 1988, 235.

³¹ Grøn et al 1988, 375.

Den teologi och filosofi som Løgstrup presenterar är en religiös åskådning av kristendomen och av fenomen i det mänskliga livet. Uppsatsens teoretiska nyckelord används för att undersöka och diskutera Løgstrups teologiska horisont och syn på verkligheten i förhållande till uppsatsens två frågeställningar. Som Carl-Henrik Grenholm belyser handlar detta om tolkning och analys, i denna uppsats, av de utsagor och den verklighet som Løgstrup hävdar.³² Eftersom att tolkningen görs utifrån ett textmaterial finns det också en semantisk dimension att ta ställning till. De teoretiska nyckelorden är redskap för att studera semantiken i det valda textmaterialet, ordens referenser och dess betydelse.³³ En semantisk medvetenhet om uppsatsens valda teoretiska nyckelord är även viktigt.

³² Grenholm 2006, 158.

³³ Grenholm 2006, 208.

1.4 Metod och Material

Metod

Metoden som används för framskrivningen av denna uppsats är en litteraturanalys som yttrar sig i de filosofiska metoderna: begreppsanalys och innehållsanalys.³⁴ Begreppsanalysen utför jag genom en tolkning och undersökning av Løgstrups terminologi som är avgörande i hans teologi och filosofi angående ondska och lidande. Innehållsanalysen innebär en studie av terminologin där den sätts i ett större sammanhang där fler dimensioner gör sig gällande och diskuteras. I förhållande till innehållsanalysen blir även konsekvenserna av Løgstrups tankar och resonemang viktiga att lyfta fram. Innehållet i det textmaterial av Løgstrup som analyseras blir grund för diskussion, därför är en innehållsanalytisk metod passande. Dessa analyseringsmetoder väljs då de lämpar sig väl för uppsatsens syfte och för den problematik som jag kommer att behandla.

I denna uppsats hade andra metodval kunnat göras som exempelvis en idéhistorisk eller en biografisk analys. En idéhistorisk respektive biografisk analys hade givit uppsatsens undersökning ett annat utfall. Ett idéhistoriskt perspektiv hade kunnat resultera i en studie av hur Løgstrups tankar och diskussioner angående det onda och lidandet har en större närvaro i hans senare verk än de tidiga verken.³⁵ En biografisk analys hade resulterat i en undersökning som avhandlar Løgstrups personliga uppfattningar och liv. För en sådan analys hade bland annat hans arbete som präst och forskare varit av intresse att studera närmare.³⁶ I båda dessa alternativa metodval hade den omgivande historiska kontexten spelat en viktig roll. Dessa metoder har inte valts då de inte hade kunnat besvara uppsatsens syfte och frågeställningar på det sätt som uppsatsen ämnar till att göra. Genom en begreppsanalys och en innehållsanalys kan uppsatsens frågeställningar diskuteras på ett lämpligt sätt.

³⁴ Grenholm 2006, 79-80.

³⁵ Løgstrup [1976] 1995.

³⁶ Rabjerg & Pedersen 2011, 14-15.

Material

Primärmaterialet för denna uppsats är de utvalda delar av Løgstrups verk *Skabelse og Tilintetgørelse, Religionsfilosofiske Betragtninger* som behandlar ondskans och lidandets motiv. Løgstrups verk *Den Etske Fordring* utgör också en del av uppsatsens primärlitteratur. Slavoj Žižeks kapitel ”*Ecce homo: Om judisk och kristen subtraktion*” och hans bok *The Monstrosity of Christ, Paradox or Dialectic?* kommer också att användas. Jag har valt *Skabelse og Tilintetgørelse, Religionsfilosofiske Betragtninger* på grund av att det är i detta verk som Løgstrup för första gång presenterar sitt resonemang om det onda mer utförligt. *Den Etske Fordring* väljs då den ger ett för uppsatsen viktigt antropologiskt perspektiv. *Den Etske Fordring* utkommer drygt tio år efter andra världskrigets slut och det är tydligt att händelserna under kriget har präglat Løgstrup i hans tänkande vad gäller människosyn och etik. Som Kees van Kooten Niekerk skriver i *Menneskets ondskab og livets godhed* var Løgstrup under kriget aktiv i motståndsrörelsen. Under krigets sista år tills dess slut gick han under jorden.³⁷ Hans åsikter om kriget finns dokumenterade i brevväxlingen mellan honom och hans ungdomsvän Hal Koch. De två vännerna hade skilda uppfattningar om Danmarks samarbetspolitik med Tyskland där Løgstrup var starkt emot samarbetet. Løgstrup betonade den absoluta vikten av att hålla fast vid det rätta och det sanna. Detta gjorde han genom att peka på det som han kallade för ”livslagarna” och som var inspirerat av en luthersk skapelsesyn. Med ”livslagarna” menade Løgstrup att det finns dimensioner av livet som är absoluta och allmänmänskliga. ”Livslagarna” handlar om fundamentet i samvaron i mellanmänskliga relationer. ”Livslagarna” är skapade av Gud, inbyggda i människan och kräver att följas. Det som skedde under kriget frångick det sanna och det rätta i livet, det bröt mot ”livslagarna”.³⁸ Det är tydligt hur denna tid påverkar Løgstrup i sitt författarskap och i sitt tänkande.

Žižeks bok *The Monstrosity of Christ, Paradox or Dialectic?* väljs för att kontrastera med Løgstrups gudsbild samt för att hitta värdefulla antropologiska perspektiv. Žižek, 1949-, är psykoanalytiker och filosof. Løgstrup som protestantisk skapelseteolog och Žižek som ateistisk marxist inspirerad av katolsk teologisk tradition, presenterar två mycket olika ingångar i teologin.³⁹ Samtidigt finns det en likhet i det som Žižek och Løgstrup låter sig inspireras av. De båda finner grund till filosofisk

³⁷ Rabjerg & Pedersen 2011, 153-155.

³⁸ Rabjerg & Pedersen 2011, 157-158.

³⁹ Gregersen & Ugglå & Wyller 2017, 7; Sigurdson & Svenungsson 2006, 159-160.

reflektion i litteratur, film och konst. För Žižek bär populärkulturen funktion av att kunna säga något om politik och samhälle.⁴⁰ Hos Løgstrup är det i kulturens och konstens yttringar som det specifikt mänskliga kan visa sig. Dessa uttryck har även en stor betydelse för Løgstrups fenomenologi och metafysik.⁴¹ Žižek skiljer sig avsevärt från Løgstrup vad gäller tradition och livsåskådning. De skilda positionerna, varierande ingångar till teologin och de värdefulla perspektiven gör det intressant och relevant att kontrastera de två tänkarna. På grund av detta har jag valt Žižek som en samtalspartner i relation till Løgstrup. Uppsatsens sekundärlitteratur utgörs bland annat av Lunda-teologen Lars-Olle Armgaards avhandling *Antropologi, Problem i K.E. Løgstrups författarskap* och teologen Ole Jensens bok *Historien Om K.E. Løgstrup*.

⁴⁰ Sigurdson & Svenungsson 2006, 159.

⁴¹ Pedersen & Rabjerg 2011, 35-36, 96-97.

1.5 Disposition

Denna uppsats struktureras av sju kapitel. I det första kapitlet har uppsatsens syfte och frågeställningar presenterats. Vidare följs kapitel ett av en forskningsöversikt som har redogjort för tre forskningsområden som relaterar till diskussionen om det onda och om lidandet. Avslutningsvis har kapitel ett presenterat uppsatsens teori, metodologi och material. Kapitel två redogör för en introduktion till Løgstrups teologiska samt filosofiska bakgrund där det görs nedslag i skapelseteologi, fenomenologi och metafysik. I kapitel tre samt kapitel fyra behandlas uppsatsens två frågeställningar. Kapitel fem presenterar uppsatsens diskussion samt slutsatser. Kapitel fem redogör även för vidare forskning. Kapitel sex innehåller uppsatsens sammanfattning och avslut. Avslutningsvis innehåller kapitel sju en bibliografi.

Kapitel 2. Introduktion till K.E. Løgstrup

Løgstrup ägnade sig åt en mångfald filosofiska och teologiska frågor. Han bejakade tvärvetenskapliga perspektiv och använde både konst och litteratur som viktiga röster i sitt teologiska tänkande.⁴² I detta kapitel följer en introduktion till Løgstrups teologiska bakgrund. Jag kommer att ge en översiktlig beskrivning av den skandinaviska skapelseteologin samt Løgstrups användning av fenomenologi och metafysik i sin teologi.

2.1 Løgstrup och den skandinaviska skapelseteologin

Løgstrup står i en skandinavisk skapelseteologisk tradition som han delar med teologerna Regin Prenter och Gustaf Wingren. Den skandinaviska skapelseteologin bygger på Martin Luthers och N.F.S. Grundtvigs teologi.⁴³ Som Gregersen, Uggla och Wyller skriver i *Reformation Theology for a Post-Secular Age: Løgstrup, Prenter, Wingren, and the Future of Scandinavian Creation Theology* var Luthers teologi genomsyrad av en skapelsetanke och av en syn på Gud som starkt interagerande med sin skapelse.⁴⁴ Som luthersk teolog bidrog Grundtvig till interpretationen av den lutherska teologin. Samtidigt utformade han en egen, av Luther inspirerad, antropologi. Grundtvigs teologi presenterar en livsbejakande människosyn som betraktar de mänskliga gemensamma villkoren och det mänskliga livet som grunden för det kristna livet.⁴⁵ Hans ord: ”menneske først, kristen saa”⁴⁶ kom att bli kännetecknande för hans människosyn. Vidare är en betydande aspekt i Grundtvigs antropologi även att relationen till Gud ses som positiv. Den starka betoningen på det mänskliga i förhållande till frälsning visar på inspiration från Irenaeus teologi.⁴⁷

Som Gregersen, Uggla och Wyller skriver är fundamentet i den skandinaviska skapelseteologin Luthers och Grundtvigs teologi. Det är i denna gemensamma bakgrund som Wingren, Prenter och Løgstrup står och arbetar med den skandinaviska skapelseteologin. Den skandinaviska skapelseteologin har formats i varierande riktningar men delar en gemensam grund i tanken om att

⁴² Rabjerg, Pedersen 2011, 35-36.

⁴³ Gregersen & Uggla & Wyller 2017, 7-8.

⁴⁴ Gregersen & Uggla & Wyller 2017, 21-22.

⁴⁵ Gregersen & Uggla & Wyller 2017, 7-8.

⁴⁶ Gregersen & Uggla & Wyller 2017, 8. (Egen översättning till danska).

⁴⁷ Gregersen & Uggla & Wyller 2017, 8, 22.

skapelsen i sig bär mening och är ett uttryck för en gudomlig verklighet. Därför ses skapelsen som den kristna ”förståelseshorisonten”.⁴⁸

2.2 Løgstrup, fenomenologin och metafysiken

En framträdande faktor i Løgstrups teologi och religionsfilosofi är den fenomenologiska filosofiska traditionen.⁴⁹ Fenomenologi kommer från grekiskans *phainomenom* och betyder ”det som visar sig”.⁵⁰ Fenomenologin får under 1900-talet en tydlig utformning av Edmund Husserl. Husserls inflytande över fenomenologin har yttrat sig i en betoning på läran om intentionalitet.⁵¹ Denna lära handlar om medvetandet som riktar sig mot någonting.⁵² Fenomenologins ärende är att säga något om förhållandet mellan medvetandet och det objekt det riktar sig mot. Objektet förstås här som fenomenet.⁵³ Fenomenologin har till uppgift att beskriva hur fenomen yttrar sig för människans medvetande.⁵⁴ Løgstrup riktar sig mot en existensfilosofisk-fenomenologi.⁵⁵ Han inspireras av Martin Heidegger och Hans Lipps.⁵⁶ Han undersöker fenomen som tillit, glädje och kärlek.⁵⁷ Genom en analys av dessa fenomen menar han att den verklighet och den livsförståelse som kristendomen påvisar kan finnas. Viktigt är att i dessa fenomen se människans starka behov av andra människor, detta yttrar sig i beroende och ansvar.⁵⁸ Gregersen lyfter fram socialiteten som en av fenomenologins viktiga grunder hos Løgstrup.⁵⁹ Som Svend Andersen skriver vidgar Løgstrup sin syn på människans beroende- och ansvarsställning till att även omfatta natur och universum. Genom att göra detta har Løgstrup satt in människan i en holistisk verklighetsförståelse och han använder den fenomenologiska analysen på ett icke-traditionellt sätt. Han förmedlar en teologi som

⁴⁸ Gregersen & Ugglå & Wyller 2017, 7, 21-22.

⁴⁹ Rabjerg & Pedersen 2011, 93.

⁵⁰ Grøn et al 1988, 156.

⁵¹ Grøn et al 1988, 156.

⁵² Grøn et al 1988, 265.

⁵³ Grøn et al 1988, 156.

⁵⁴ Rabjerg & Pedersen 2011, 93.

⁵⁵ Bugge & Bøwadt & Sørensen 2005, 25.

⁵⁶ Gregersen & Ugglå & Wyller 2017, 43.

⁵⁷ Armgaard 1993, 187.

⁵⁸ Bugge & Bøwadt & Sørensen 2005, 25.

⁵⁹ Gregersen & Ugglå & Wyller 2017, 43.

utgår från mänskliga relationer, förhållandet till naturen och universum, tron på en skapargud och på Jesu förkunnelse som visar sig i fenomen som människan erfar.⁶⁰ I förhållande till detta perspektiv på fenomenologin blir Løgstrups tankar om *religiös tydning* centralt. Løgstrup menar att alla fenomen kan tydas religiöst. Den religiösa tydningen innebär att betrakta ett fenomen som någonting som givits av den skapande Guden.⁶¹

Bredvid den fenomenologiska analysen är metafysiken ett annat framträdande drag i Løgstrups filosofi. Metafysik, grekiskans *ta meta ta physica*, sträcker sig tillbaka 300 år f.v.t. Ordets ursprung är osäkert men relateras till Aristoteles verk. Den europeiska filosofins metafysik har präglats av en aristotelisk definition. Den klassiska metafysiken handlar om en lära om tingens beskaffenhet, om det som kännetecknar allt varande och handlar även om det som kännetecknar grunden till allt varande. I förhållande till det sistnämnda har metafysiken haft ett ärende att säga någonting om Gud.⁶² Løgstrup har ett eget sätt att tillämpa metafysiska analyser i sin filosofi på. Enligt Andersen visar sig detta i hur han beskriver enskilda upplevelser, förnimmelser och känslor som del av någonting universellt och som sprungna ur universum. Hos Løgstrup finns det ett starkt samband mellan fenomenologi och metafysik. Han tillämpar en fenomenologisk analys för att studera människa och värld. Genom att göra detta säger han något om människans metafysiska tillstånd.⁶³ Detta kan exemplifieras genom Løgstrups egna ord:

Den metafysik, der er aktuel for os, er af en anden art. Den bryder frem så at sige indefra, fra tilværelsens egne fænomener og problemer, der lægger en religiøs tydning nær. Den henholder sig til vor umiddelbare erfaring. Og i øvrigt er det med de fænomener og problemer, der er åbne for en religiøs tydning, at vi forstår det kristne budskab, så troen uden dem truer med at blive uden forståelse og uden frivillighed.⁶⁴

Som Gregersen, Uggla och Wyller belyser är den universella aspekten viktig också inom den skandinaviska skapelseteologin. Detta perspektiv innebär att människor delar upplevelser av universell karaktär med varandra. Trots människors personliga olikheter vad gäller exempelvis

⁶⁰ Bugge & Böwadt & Sørensen 2005, 25.

⁶¹ Rabjerg & Pedersen 2011, 109.

⁶² Grøn et al 1988, 367.

⁶³ Rabjerg & Pedersen 2011, 98-99.

⁶⁴ Løgstrup [1976] 1995, 224.

ursprung och identitet finns det gemensamma erfarenheter som vi i egenskap av att vara människor ofrånkomligt delar med varandra, såsom död och födelse, sorg och glädje.⁶⁵

Den skandinaviska skapelseteologin utgör en viktig grund i Løgstrups teologiska tänkande, detta yttrar sig i hans sätt att reflektera kring människans tillstånd i skapelsen och inför skaparen. Livet som någonting givet människan är en av de centrala tankegångarna. Vidare använder Løgstrup sig av fenomenologin och metafysiken som redskap för att tolka händelser och erfarenheter och översätter dessa till teologins språk. Skapelseteologin som teologisk rörelse och metafysiken och fenomenologin som filosofiska traditioner är viktiga att förstå för att läsa Løgstrups verk. I följande kapitel är den skapelseteologiska tanken central. Løgstrup hanterar det onda och det fysiska lidandet utifrån ett skapelseperspektiv. Den fenomenologiska analysen är även viktig att bejaka då Løgstrup utgår ifrån denna för att göra analyser av det onda och av lidandets tematik. I förhållande till fenomenologin är hans tillämpning av det metafysiska perspektivet även viktigt. Det metafysiska perspektivet blir i diskussionen angående det onda och det fysiska lidandet framträdande i förhållande till skapelseperspektivet.

⁶⁵ Gregersen & Uggla & Wyller 2017, 20, 21.

Kapitel 3. Løgstrup, människans ondska och det fysiska lidandet

I kapitel två har jag skildrat Løgstrups teologiska bakgrund. Løgstrups teologi präglas av en stark skapelsesyn. Dialektiken mellan skapare och skapelse utgör en fundamental grund i hans teologi. I Løgstrups skapelseteologi finner vi även hans antropologi. I denna undersökning blir detta viktigt i förhållande till diskussionen angående ondska och lidande. I detta kapitel kommer jag att undersöka och diskutera uppsatsens första frågeställning som lyder: hur ser förhållandet mellan den mänskliga onskan och det fysiska lidandet ut hos Løgstrup? De teoretiska nyckelord som ligger till grund för detta kapitel är dialektik samt holism.

3.1 Berättelsen om Jobs lidande

I den kristna teologins historia har många försök gjorts till att förklara hur Gud och människa står inför onskans och lidandets fenomen i världen och hur dessa fenomen förhåller sig till varandra. Huruvida Gud kan ha någonting med det onda och lidandet att göra eller inte och hur människans val och handlingar eventuellt kan resultera i att hon skulle drabbas av lidande. Vänder vi oss till Gamla testamentets berättelser är det tydligt att denna problematik har ett stort fokus. I flera av dess berättelser är det en stundvis brutal Gud som vi möter. Ett praktfullt exempel på en sådan berättelse är Jobs bok. Job, en klanderfri och rättfärdig människa får utstå lidande och död. I läsningen av Jobs bok står fundamentala frågor på spel. Har Job själv varit orsak till allt det hemska som hemsöker honom? Är det Gud som straffar honom för någonting eller är det överhuvudtaget möjligt att finna en förklaring till det som Job upplever? Är Job offer för tillfälligheternas grymhet? Det kan nästan finnas en längtan till att vilja förklara det som Job upplever utifrån en tanke om att han själv har handlat ondskefullt - om det vore så, så skulle det ju också vara möjligt att undvika detta brutala lidande. Det skulle också ge oss en entydig gudsbild, möjligen obarmhärtig. Berättelsen om Job säger inte något sådant. Job verkar vara en man som gjort sitt bästa för att leva ett gott liv. Alternativet till den första förklaringen är att Gud - av outgrundliga anledningar - låter Job drabbas av lidande och död. Vi får ingen förklaring på varför detta händer. Vem kan denna Gud vara?

3.2 Det onda och dialektiken

Berättelsen om Job sätter ord på en diskussion som går igen hos många teologer. Utifrån en monoteistisk gudssyn och en uppfattning av Gud som god och allsmäktig utifrån mänskliga mått uppstår det välkända teologiska behovet av att förklara onskans och lidandets plats i världen. Teodicé är en teologisk term vars ärende är att rättfärdiggöra Gud inför det ondas existens.⁶⁶ Den västligt orienterade teologin har präglats av en entydigt positiv gudsbild. Gud tillskrivs egenskaperna allsmäktig och god. I Gamla testamentet står människan inför en kraftfull, rättvis och stundtals orättvis Gud. Med Paulus och Luther kommer temat om Gud som den som rättfärdiggör och upprättar in.⁶⁷

Mycket traditionell teologi har sammanvävt uppfattningen av onskans fenomen inom kristendomen till en enhet. Detta har gjorts genom att tala om ondska som kommer från människan men även den ondska och det lidande som finns i naturen och som verkar utanför ett moraliskt spektrum. Det har gjorts försök på att förklara dessa kategorier av ondska och lidande utifrån en enda källa. När Løgstrup talar om onskans problem gör han det utifrån en tanke om att den mänskliga förmågan till ondska och det fysiska lidandet som finns i skapelsen är två skilda fenomen.⁶⁸ I denna undersökning kommer jag att använda mig av ett dialektiskt perspektiv för att behandla den åtskillnad som Løgstrup gör i förhållande till onskans problem. När en uppdelning görs inom fenomenet öppnar det upp för andra möjligheter vad gäller att tala om dess ursprungskällor. Utfallet av detta påverkar människosyn och gudsbild. Detta perspektiv på det onda och på lidandets fenomen möjliggör en dialektisk förståelse. Som människa måste man hantera de egna inre motsättningarna mellan gott och ont och samtidigt förhålla sig till ett lidande i världen av fysisk karaktär. Detta är oförklarliga verkligheter vi står inför och som stundtals definierar vår tillvaro.

⁶⁶ Nedergaard-Hansen 1965, 9.

⁶⁷ Luther W.A. 10, 1,1.

⁶⁸ Løgstrup [1976] 1995, 228.

3.3 Ondskan och myten, Augustinus och Løgstrup

I den judisk-kristna skapelseberättelsen förklaras ondskans inträde i världen. Människan lockas av ormen och äter av den förbjudna frukten. Med ens träder självmedvetenheten in i människan. Adam och Eva ser plötsligt att de är nakna och de skäms. Guds straff består i att skapa splittring mellan man och kvinna och mellan människa och jord. Gud förbannar både mark och människa. Människan har trätt in i ett nytt tillstånd av kunskap om gott och ont och med döden som villkor.⁶⁹

Denna förklaring på ondskans inträde i det mänskliga livet väver samman onda handlingar med fysiskt lidande. Det moraliska brott som människan har begått genom att bryta sitt löfte med Gud leder till fysiskt lidande och dödens biologiska konsekvenser. Den mytiska förståelsen av det ondas existens utvecklas hos Augustinus till tanken om människans syndafall.⁷⁰ Augustinus ser det onda som en brist på godhet. Ondskan består i människans bortvändhet från Gud till sig själv. Det är i denna vändning, viljans vändning som ondskan består. Det onda existerar inte på samma sätt som det goda utan är en ”privation”. Brottet mot Gud resulterar i Guds straff mot människan som Augustinus benämner som den ”naturliga ondskan.” Den ”naturliga ondskan” består i sjukdom, torka och död. Augustinus tolkning av det onda erbjuder en entydig förståelse av dess ursprung. Människans bristfälliga handlingar, ”syndafallet” resulterar i en ondska som tar sig form av mänsklig destruktivitet samt ondska och lidande i naturen.⁷¹ Det är på grund av människans handlingar som Gud måste straffa människan.⁷²

Løgstrup menar att idén om att människans onda handlingar skulle resultera i ett fysiskt lidande i världen är en mytologisk konstruktion. Sambandet mellan dessa två fenomen kan endast ses utifrån en mytisk förståelse. Allting är nämligen möjligt i mytens värld. Med utgångspunkt i den mänskliga tillvarons fenomen menar han att det onda i människan måste skiljas från det som upplevs vara ont i skapelsen. En människas hat kan inte ha någonting att göra med naturens brutala utplånande krafter.⁷³ Løgstrup friskriver det lidande och den död som finns i skapelsen från att ha någonting med det onda hos människan att göra. Döden bär inte funktion av att vara ett straff eller en

⁶⁹ Genesis kap 3.

⁷⁰ Augustinus 2006, 29.

⁷¹ Grøn et al. 1988, 48.

⁷² Pedersen & Rabjerg 2011, 117.

⁷³ Løgstrup [1976] 1995, 228.

konsekvens av människans onda handlingar. Döden och lidandet i skapelsen är ett fysiskt och biologiskt villkor som människan liksom djuren delar. Detta villkor står inte i relation till någonting moraliskt.⁷⁴

3.4 Skapelsens fysiska lidande

För att förstå Løgstrups hantering av det ondas problem är ett holistiskt perspektiv viktigt. Løgstrups religionsfilosofi är starkt präglad av skapelseteologin som kan sägas ha en holistisk världssyn. Hans skapelsesyn är avgörande för hur han förhåller sig till ondska och lidande. Han arbetar med två begrepp *skapelse* och *tillintetgörelse* för att beskriva världens och livets beskaffenhet.⁷⁵ Detta motsättningsfulla begreppspar är en översättning av samt fortsättning på det starka temat *liv* och *död* hos Grundtvig.⁷⁶

Det dialektiska perspektivet används för att utröna vad ett holistiskt perspektiv har att säga om ondskan och det fysiska lidandet. Løgstrup tolkar skapelsen som varande konstituerad av två förhållanden: *skapelse* och *tillintetgörelse*. Det skapande är livgivande, det tillintetgörande rymmer nedbrytning och lidande.⁷⁷ Avsnittet ovan har beskrivit Løgstrups uppdelning av det onda hos människan och det lidande som finns i världen, med Augustinus ord: ”den naturliga ondskan”⁷⁸. Det görs en separation som för in ondskan och lidandet i ett dialektiskt förhållande. Denna dialektik framträder på flera nivåer dels i uppdelningen mellan ondska och lidande i människan och i världen och dels i spänningen mellan Løgstrups teologiska fenomen *skapelse* och *tillintetgörelse*. Løgstrup gör det klart att det finns en ondska som tillskrivs människan. Samtidigt finns det ett lidande som han separerar från människans ansvar. Men vilken instans tillskriver han ansvaret över detta?

Som har nämnts inledningsvis har Løgstrup ett annorlunda sätt att hantera ondska och lidande. Detta grundar sig i en i förhållande till normativ kristen teologi annorlunda gudsbild. Hos Løgstrup är gudsbilden inte entydig. Entydig i den bemärkelse att Gud endast skulle betraktas som skapare till det goda, vackra, sköna, ja till livet självt. Hans gudssyn är dynamisk. Hos Løgstrup möter vi en

⁷⁴ Løgstrup [1976] 1995, 228.

⁷⁵ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

⁷⁶ Hauge 1992, 553.

⁷⁷ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

⁷⁸ Grøn et al. 1988, 48.

Gud som är skapare till liv - men också till död. Titeln på ett av hans främsta verk *Skabelse og Tilintetgørelse* sätter ord på essensen i denna gudssyn. Gud är på en och samma gång skapande och tillintetgörande.⁷⁹ Det dialektiska förhållandet mellan skapelse och tillintetgørelse förklarar Løgstrup utifrån att Gud har skapat världen som tvetydig.⁸⁰ Løgstrup ser det tillintetgörande som det skapandes existensgrund. Dessa är villkor som utgör skapelsens fundamentala grundförhållande mellan liv och död.⁸¹ Det är i Løgstrups förståelse av tillintetgørelsen som det fysiska lidandet finns. Gud har inte bara skapat tillintetgørelse utan också fysiskt lidande. I tillintetgørelsen finns ”lidelse og tilfældighed”.⁸² Det framstår här en holism mellan de livgivande och de nedbrytande villkoren och det som händer av fysisk karaktär i skapelsen.

I förhållande till ondska och lidande är det i tillintetgørelsen som lidande, smärta, sjukdom, naturkatastrofer och brutala tillfälligheter rymms. Det är tillintetgørelsen som rymmer det fysiska lidandet. I Løgstrups uppdelning av onskans och lidandets problematik sker det en avmoralisering. Det fysiska lidandet ser Løgstrup inte som något direkt ont i sig utan som ett biologiskt villkor. Därför kan det inte förklaras eller sättas i relation till människans ondska. Det är en del av skapelsens biologiska betingelser och inte en konsekvens av mänskliga handlingar. Det fysiska lidandet befinner sig inte på ett *moraliskt* utan på ett *biologiskt* spektrum.⁸³

Løgstrups uppdelning av ondska och fysiskt lidande befriar människan från den skuld som tillskrivits henne i mycket traditionellt bedriven teologi. Att människan på grund av syndafallet skulle fungera som en utlösare till världens smärta och lidande ställer sig Løgstrup emot. Vid en första anblick kan det verka som att Løgstrup löser en stor del av onskans och lidandets problem genom att förklara det fysiska lidandets existens utifrån att skaparen har lagt in detta i skapelsen och vidare genom att säga att det inte finns ondska i detta.⁸⁴ Istället för att försöka friskriva Gud från att bära ansvar för fysiskt lidande friskriver Løgstrup människan. Människan blir befriad från sitt

⁷⁹ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

⁸⁰ Løgstrup [1976] 1995, 74, 228.

⁸¹ Løgstrup [1976] 1995, 38, 228.

⁸² Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

⁸³ Løgstrup [1976] 1995, 228-230, 278.

⁸⁴ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

mytologiska ansvar över det fysiska lidandets brutala verklighet. Skulden över världens lidelser lyfts och kvar står människan i relation till en Gud som är befriande och skrämmande.

3.5 Løgstrup om synden och ondskan

Detta avsnitt kommer att belysa det onda utifrån ett antropologiskt perspektiv. Detta är viktigt att göra för att kunna beskriva den åtskillnad Løgstrup gör mellan det onda hos människan och lidandet i världen och vidare för att kunna diskutera huruvida det finns en syntes mellan människans ondska och det fysiska lidandet.

Lars-Olle Armgaard har skrivit om Løgstrups tolkning av den bibliska berättelsen om syndafallet. Armgaard konstaterar att för Løgstrup innebär syndafallet en förvridning av människans livs- och verklighetsförståelse.⁸⁵ Fallet förstått som förvridning kan påminna om Kierkegaards syn på synden som någonting delvis psykologiskt.⁸⁶ Den för Løgstrup grundläggande förståelsen av livet som en gåva har gått förlorad. Synden handlar om att människan står i ett motsatsförhållande till sina givna livsbetingelser. Människan förhåller sig till sitt eget liv i ett ständigt försök att kontrollera och styra det som är henne givet. Det mänskliga livet har i sig inte tagit skada och inte heller Guds relation till sin skapelse.⁸⁷ Teologen Ole Jensen beskriver hur det goda i människolivet fortfarande finns kvar. Det goda som är givet av Gud kan inte förloras på grund av människans handlingar. Om det skulle gå förlorat skulle det innebära att människan i sin ondska nästintill skulle vara allsmäktig.⁸⁸

Løgstrups tolkning av fallet ger en bild av vad som är karaktäriserande för synden. Som Armgaard uppmärksammar menar Løgstrup att det inte finns någon förklaring till själva syndens existensgrund. Det syndfulla i människan, det *förvridna* och *demoniska* när sig av allt det goda som är givet människan, av livet självt.⁸⁹ Enligt Armgaard menar Løgstrup att människan ständigt står i ett destruktivt uppror mot själva grunden i sin tillvaro i ett försök att härska över denna. Att människan fortfarande existerar är enligt hans tolkning av Løgstrup oförklarligt. Utifrån Armgaards läsning av Løgstrup kommer synden fullt ut från människan. Människans nedbrytande och

⁸⁵ Armgaard 1993, 26.

⁸⁶ Grøn 1993, 26, 31, 66-67, 86.

⁸⁷ Armgaard 1993, 26.

⁸⁸ Jensen 2007, 120.

⁸⁹ Armgaard 1993, 26-27.

destruktiva verksamhet har inte en given plats i skapelsen. Løgstrup konstaterar att detta är ett tillstånd som människan inte kan frigöra sig ifrån. Genom den nedbrytande verksamhet som människan ägnar sig åt befinner hon sig i ett tillstånd av skuld som endast kan placeras hos henne själv. Enligt Løgstrup kan skulden inte härledas till de skapelsegivna villkoren.⁹⁰ Utifrån Armgaards beskrivning av Løgstrups syn på synden kan det konstateras att Løgstrup fullt ut härleder syndens plats och dess medförda skuld till människan. Samtidigt ges inget svar på dess ursprung, vi får ingen förklaring till varför det har skett en *förvridning* av människans mänsklighet.⁹¹

Løgstrups förståelse av synden kan ställas i relation till Kierkegaards tanke om det *demoniska*. Kierkegaard beskriver enligt Arne Grøn det *demoniska* som ångesten inför det goda. Den demoniska ångesten leder till en inskränkning av människans frihet, till en självcentrering och till att friheten förloras. Detta benämner Kierkegaard som ”inneslutenhet”. Dess motsats är ”innerlighet” och handlar om att förhålla sig på ett sådant sätt till sin medmänniska att man ser och förstår sig själv i relation till den andre.⁹² Mellan Kierkegaards förståelse av det demoniska som en centrering av jaget och som någonting som leder till ofrihet och Løgstrups förståelse av synden som en förvridning av de givna livsvillkoren, framstår beröringspunkten.⁹³ De två teologerna ger uttryck för att det finns en destruktivitet hos människan som leder bort från livets godhet och naturlighet.

Løgstrups uppfattning av synd står i linje med hans syn på det onda i människan. I sin bok *Opgør med Kierkegaard* beskriver Løgstrup en *intensiv* förståelse av det onda. Løgstrup lånar två begrepp från Kierkegaard för att göra sin förklaring, dessa är ”elskov” och ”venskab”. Han menar att detta är positiva förhållanden som människan givits av Gud. Detta är någonting gott som levs fram i människans *spontanitet*. När människans själviskhet börjar härska över och definiera de två förhållandena har ondskan trätt in. Løgstrup beskriver det som att godheten finns i förhållandet mellan Gud och människa. Godheten är av Gud inbyggd i människans liv och i skapelsen, den är någonting givet människan. Det onda är det som bryter ner och förgör denna godhet.⁹⁴ För att citera Løgstrup: ”Det onde ved onskaben er nemlig, at den nærer sig af godheden i en tilintetgørelse af

⁹⁰ Armgaard 1993, 27-28.

⁹¹ Armgaard 1993, 27-28.

⁹² Grøn 1993, 67-68.

⁹³ Grøn 1993, 86; Armgaard 1993, 26.

⁹⁴ Løgstrup 1967, 60-61.

den. Uden godhed ingen ondskab.”⁹⁵ Här blir vi presenterade för tanken om att utan det goda har det onda ingen existenskraft. Detta belyser även Armgaard när han beskriver Løgstrups förståelse av det onda som destruktivt och nedbrytande och det goda som utvecklande och livsuppehållande.⁹⁶

3.6 Dialektiken mellan människans ondska och det fysiska lidandet

För att undersöka dialektiken mellan det fysiska lidandet och det onda hos människan måste utgångspunkten göras i den gemensamma nämnaren emellan vilken hos Løgstrup är tanken om tillintetgörelse.⁹⁷ Trots den separation som Løgstrup gör mellan det onda i människan och skapelsens fysiska lidande kvarstår ett dialektiskt förhållande som gör sig synligt i tanken om tillintetgörelse.

Løgstrup beskriver det fysiska lidandet som biologiskt betingat och som ett villkor Gud har skapat för livet.⁹⁸ Som en konsekvens av tillintetgörrelsens dimension verkar det fysiska lidandet stå utanför den mänskliga uppfattningen av moraliskt gott och ont, det finns ingen värdering i tillintetgörrelsens fysiska lidande. Samtidigt gör sig ett spänningsförhållande mellan skapelsens villkor synligt: det handlar om liv och död, tillintetgörelse, dess fysiska lidande och skapelse och människans förmåga till ondska och godhet. Løgstrup menar nämligen att det tillintetgörande finns i människans förmåga till ondska, skapelse i förmågan till godhet. Liv och död är närvarande i allting. Detta är enligt honom inte reserverat till *naturen* utan spelar ständigt in över *historien*.⁹⁹ ”Tilintetgørelsen går igen overalt, fra hvad der er til for et øjeblik, til hvad der er til for en uendelig lang tid, fra hvad der er ufatteligt lille til hvad der er ufatteligt stort.”¹⁰⁰ Därför kan vi säga att det dialektiska förhållandet mellan tillintetgörelse och skapelse finns närvarande i människans inre motsättningar mellan gott och ont. Skapelsens villkor speglas i de mänskliga villkoren. Det onda hos människan är inte reserverat från det fysiska lidandet i skapelsen. Dessa förhållanden kan på grund av detta betraktas som en del av en holistisk verklighet.

⁹⁵ Løgstrup 1967, 60.

⁹⁶ Armgaard 1993, 28.

⁹⁷ Løgstrup [1976] 1995, 228, 261.

⁹⁸ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

⁹⁹ Løgstrup [1976] 1995, 261.

¹⁰⁰ Løgstrup [1976] 1995, 74.

Här menar jag att ett nytt perspektiv på människans ondska och det fysiska lidandet blir framträdande. Detta kan benämnas som dimensioner av *inre* och *yttre* tillintetgörrelse och avser destruktiva mönster i både människa och skapelse. Genom tillintetgörrelsen finns det ett samband och en spegling som visar på människans nära förhållande till skapelsen och som säger något om att på liknande sätt som skaparen lagt in det dialektiska förhållandet mellan skapelse och tillintetgörrelse i skaparverket, finns detta i det mänskliga livet.

Människans destruktivitet och onda handlingar är del i det som här benämns som inre tillintetgörrelse. Som beskrivits i ovanstående avsnitt menar Løgstrup att Gud inte har del i människans synd förstått som förvridning.¹⁰¹ Samtidigt menar Løgstrup att varje ond handling hos människan är ett resultat av tillintetgörrelsen som Gud har byggt in i skapelsen.¹⁰² Detta är ett komplext förhållande. Skaparen är enligt Løgstrup inte ansvarig för människans ondska men *i* denna ondska finns den tillintetgörrelse som Gud har lagt in i skapelsen. Om det är på detta sätt förhållandet ter sig, görs inte Gud här som skapare ansvarig för den ondska som finns i människan?

När tillintetgörrelsen delas upp i kategorier av inre och yttre dimensioner måste dess respektive uttryck undersökas. I den inre tillintetgörrelsen ser förhållandet mellan det onda och det goda ut så att det onda inte kan existera utan det goda, det har ingen existenskraft i sig självt utan är en missvridning av det som i grunden är gott.¹⁰³ Ett motsättningsfullt förhållande mellan inre och yttre tillintetgörrelse blir synligt. Tillintetgörrelsen har en skiftande status i människa respektive skapelse. Den yttre tillintetgörrelsen vart i det fysiska lidandet består fungerar som en källa till skapelse. Döden är en betingelse för livet.¹⁰⁴ Utan det som bryter ner kan inte det livsuppehållande existera. Motsatsen mellan gott och ont, mellan död och liv och skapelse och tillintetgörrelse yttrar sig på olika sätt när det gäller förhållandet i människan och förhållandet i skapelsen.

Utifrån dessa förhållanden, går det fortfarande att säga att skaparen inte skulle ha del i det onda hos människan? Kan vi säga att det inte finns ondska i det fysiska lidandet och i skapelsens

¹⁰¹ Armgaard 1993, 28.

¹⁰² Løgstrup [1976] 1995, 261.

¹⁰³ Løgstrup 1967, 60-61.

¹⁰⁴ Løgstrup [1976] 1995, 228.

tillintetgörelse? Det fysiska lidandet befinner sig inte längre endast på ett biologiskt spektrum utan även på ett moraliskt, i varje fall på ett religiöst. Detta perspektiv är centralt hos Løgstrup. Han menar att fenomenet i världen behöver tydas religiöst. Den religiösa tydningen möjliggör en totaltydning. I förhållande till det fysiska lidandet innebär den religiösa totaltydningen att betrakta detta som ett förhållande som upprätthålls av den eviga makten, Gud.¹⁰⁵ Förhållandet mellan människa och värld kan förstås som ett förhållande mellan moraliskt och biologiskt. Döden som en del av tillintetgörelsen är en nödvändig livsprocess. Skapelse och tillintetgörelse är varandras förutsättningar. Men dödens närvaro i människan och naturen medför också lidande och smärta. Gud som ansvarig för tillintetgörelse är också ansvarig för att den orsakar skapelsen lidande.¹⁰⁶

3.7 Skapelsen och människan - en holistisk relation

Om människans ondska och synd ställs i relation till den tillintetgörelse och dess medföljande lidande som Løgstrup menar att Gud har lagt in i skapelsen, får vi inte då två verkligheter som tycks likna varandra? Människan bär i sin inre tillintetgörelse på en förvridning som leder till skuld och till att hon lever vid sidan av livet. Det fysiska lidande som är en konsekvens av den yttre tillintetgörelsen är i sitt varande förintande. Den tillintetgörande kraft som finns i naturen är förintande i förhållande till sig själv och i förhållande till människan.

Utifrån sitt varande i världen blir människan indragen i tillintetgörelsens kraft. Detta blir hon genom att vara vid liv. Det finns en tillintetgörelse från människans sida i förhållande till skapelsen och det finns en tillintetgörelse från skapelsens sida i förhållande till människan. Varje destruktiv och nedbrytande handling människan utför i förhållande till sin omgivning är ett resultat av tillintetgörelsens faktum. Naturens brutalitet och förintande kraft är också ett resultat av tillintetgörelsen. Det utspelar sig ett drama och frågan är om detta handlar om två skilda berättelser eller om det är en rörelse som delar ett gemensamt ursprung? Är detta förhållande då destruktivt eller kan det inte vara på något annat sätt? Det pekar på att det finns en motsägelsefull holistisk relation mellan allt levande i skapelsen. Hävdar vi att tillintetgörelsen, den inre och den yttre, har ett samband tycks den verka som en rörelse.

¹⁰⁵ Løgstrup [1976] 1995, 74.

¹⁰⁶ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

3.8 Kapitlets avslut

I detta kapitel har jag analyserat Løgstrups uppdelning mellan mänsklig ondska och fysiskt lidande. Dessa förhållanden har analyserats som två skilda fenomen samtidigt som det framträder en beröringspunkt dem emellan som utgörs av Løgstrups tanke om tillintetgörelse. Analysen har varit upphov till en diskussion som präglats av kapitlets teoretiska nyckelord: dialektik samt holism.

Kapitel 4. Guds brutalitet och kärlek

I kapitel tre har jag behandlat uppsatsens första frågeställning. Föregående kapitel tematik leder naturligt upp till det område som detta kapitel kommer att avhandla och som skrivs fram utifrån frågeställningen: vilka implikationer medför detta för gudsbilden? I detta kapitel kommer jag att diskutera vilka konsekvenser för gudsbilden som det får när Gud görs ansvarig för fysiskt lidande, huruvida detta kan tolkas som något ont eller någonting annat. Vidare kommer jag att behandla vad som händer med gudsbilden om Gud också görs ansvarig för människans ondska. I detta kapitel ligger de teoretiska begreppen: monoteism och dialektik som grund för kapitlets teoretiska ramverk.

4.1 Den dynamiska guden

I kapitel tre framgår det att Løgstrup gör Gud som skapare ansvarig för fysiskt lidande. Jag har diskuterat och belyst att Løgstrups tanke om tillintetgörelse kan resultera i ett samband mellan mänsklig ondska och fysiskt lidande. Løgstrups förmedling av vem Gud är i sitt skaparverk väcker utmanande teologiska frågor.

Løgstrup har en monoteistisk gudssyn som rymmer en dialektisk förståelse av hur Gud verkar i förhållande till sin skapelse. I detta uppstår en spänning. Guds skapande av en tvetydig värld skulle kunna indikera på en gudsbild där Gud skapar utifrån två viljor. En vilja som bejakar det levande och skapande och en vilja som finns i det förintande och nedbrytande. Løgstrup beskriver Gud som ”magten til at være til i alt hvad der er til.”¹⁰⁷ Denna utsaga skulle kunna innebära att Gud även är till i det som är ont. Teologen Ole Jensen lyfter perspektivet om att Løgstrups tanke om Guds närvaro i allting inte nödvändigtvis behöver betyda att det i det onda finns en gudomlig *vilja*. Jensen menar att essensen i det onda kan förstås som *missbruk* av det goda. Hos Jensen finner vi en beskrivning av en Gud som har skapat människan som fri och därmed fri till att handla. Poängen för Jensen är att detta inte betyder att Gud vill att människan missbrukar sin handlingsfrihet.¹⁰⁸ Här blir återigen Løgstrups *intensiva* förståelse av det onda central.¹⁰⁹ Genom att göra denna perspektivförskjutning och se på det onda i termer av *missbruk* kan ansvaret placeras hos människan. Men om Gud som Løgstrup beskriver verkligen är en makt som finns i allting, håller

¹⁰⁷ Løgstrup [1976] 1995, 229.

¹⁰⁸ Jensen 2007, 222.

¹⁰⁹ Løgstrup 1967, 60-61.

inte denna förklaring.¹¹⁰ Jensen lyfter frågan om varför Gud isåfall skulle tillåta det onda att överhuvudtaget existera i den mänskliga viljan.¹¹¹ Perspektivet på den inre tillintetgörelsen gör sig åter gällande. Spänningen som finns mellan tillintetgörelsen i skapelsen och tillintetgörelsen i människan kommer Løgstrup aldrig med en förklaring till. Om den mänskliga ondskan och det fysiska lidandet genom tillintetgörelsen tillskrivs ett förhållande kan inte Gud inte ha med människans ondska att göra.

”Mod Gud er der ikke anden hjælp end Gud”¹¹² skriver Jensen i sin bok om Løgstrup. Citatet sätter ord på en konsekvens av Løgstrups hantering av det ondas existens. När Gud inte endast tillskrivs ansvar för det goda och vackra i skapelsens och människans tillvaro utan också för lidandet och det nedbrytande är det endast Gud som slutgiltigt kan rädda - från sig själv och sin egen skaparkraft.¹¹³ Løgstrups monoteism och gudsbild är inte oproblematiserad, den indikerar på att det finns ett dialektiskt förhållande i Gud som tar sig ett brutalt uttryck i skapelsen.

Enligt Løgstrup är inkarnationen Guds ingripande mot sig själv.¹¹⁴ I relationen mellan Gud och skapelsen blir den dialektiska dimensionen framträdande. Genom inkarnationen möter Gud människan som personen Jesus. Som skaparmakt är Gud bortom all personlighet och därmed alltid opersonlig - en makt som människan inte känner eller förstår. I sitt skapande är Gud enligt Løgstrup främmande för människan.¹¹⁵ Dag Hammarskjöld sätter ord på denna motsägelsefulla relation: ”Du som jag ej känner men tillhör. Du som jag ej förstår men som vigt mig åt mitt öde. Du -.”¹¹⁶ Det är en motsägelsefull gudsbild som vi får möta. Gud som skapare är opersonlig och som människa personlig. Som Jensen skriver indikerar Løgstrups tal om Gud som relationell, personlig och

¹¹⁰ Løgstrup [1976] 1995, 229.

¹¹¹ Jensen 2007, 223.

¹¹² Jensen 2007, 227.

¹¹³ Jensen 2007, 227.

¹¹⁴ Løgstrup [1976] 1995, 277.

¹¹⁵ Løgstrup [1976] 1995, 229-230.

¹¹⁶ Hammarskjöld 2017, 163-164.

samtidigt opersonlig på en trinitarisk gudsförståelse.¹¹⁷ Det påminner också om Karl Barths uppenbarelsesteologi, endast genom uppenbarelsen kan människan lära känna Gud.¹¹⁸

För att återknyta till inkarnationen som Guds räddande insats. Løgstrup tolkar Jesu lidande och död på korset som gudsríkets inträdande. Løgstrup menar också att det är i Jesu förkunnelse och verk som gudsríket finns. Smärtan och brutaliteten som Jesus är med om måste ske, det är gudsríkets villkor. Gudsríket kan endast bryta igenom med smärta och brutalitet.¹¹⁹ Tillintetgörelsen är villkoret för att något nytt skall kunna ske. Vi återknyter till Jensens ord: ”Mod Gud er der ikke anden hjælp end Gud.”¹²⁰ Gud är i allting, därför är det endast Gud som kan stoppa sig själv, det är endast Gud som kan rädda från sig själv och Gud gör detta i Jesu lidande. Frågan är om detta är en handling av medlidande och barmhärtighet med människan eller om det är en destruktivitet som gör sig gällande? Gud som allsmäktig räddar genom att göra våld på sig själv - genom att dö. Är detta svaghet eller storhet?

Den bild som i föregående kapitel har målats upp av världens och människans tvetydighet skulle kunna säga något om ett tvetydigt gudomligt förhållande. Gud som skaparmakt kan sägas vara en representation av sin skapelse, dynamisk mellan skapandets och tillintetgörrelsens poler. Detta kommer till uttryck i skapelsens villkor, i människans villkor och till sist - i Guds dialektik. Løgstrups skapelsesyn och hantering av det onda kan resultera i en syn på Gud som brutal och näst intill ond. Det kan också resultera i en förståelse av Gud som stående så nära sin skapelses villkor att Gud till och med själv delar dem, Gud är dialektisk i sitt väsen. Världen har fått sina villkor och människan likaså. Ett människoliv spänns upp mellan livets och dödens poler, det är brutalt och smärtsamt. I den kristna berättelsen händer detta även Gud. Karl Barth säger: ”Die christliche Botschaft ist die Botschaft vom Humanismus Gottes”, ”Det kristna budskapet är budskapet om Guds humanism.”¹²¹ Men hur mycket liknar Guds humanism människan? Monoteistisk och samtidigt dialektisk. Det påminner mycket om det som är karaktäriserande för en människa, en

¹¹⁷ Jensen 2007, 228.

¹¹⁸ Grenholm 2006, 62-63.

¹¹⁹ Løgstrup [1976] 1995, 230.

¹²⁰ Jensen 2007, 227.

¹²¹ Hauge 1992, 219. (Egen översättning till svenska).

tillvaro, en kropp och samtidigt så motstridig i sina handlingar och i sin vilja. Riskerar denna gudsbild att göra människan till Gud?

För Løgstrup är Guds närvaro i alltet någonting som inte kan förstås. Det enda människan kan förhålla sig till är den kristna förkunnelsen och det löfte som ges i den.¹²² Detta belyser Jensen genom uppenbarelsbokens ord.¹²³

Se, Guds tält står bland människorna, och han skall bo bland dem, och de skall vara hans folk, och Gud själv skall vara hos dem, och han skall torka alla tårar från deras ögon. Döden skall inte finnas mer, och ingen sorg och ingen klagan och ingen smärta skall finnas mer. Ty det som en gång var är borta.¹²⁴

Måste människans liv levas i relation till en eskatologisk framtid för att kunna förstås? Måste kristendomens Gud förstås utifrån eskatologin för att kunna vara en upprättande och god Gud? Är det nödvändigt att se bortom döden för att kunna stå ut med den? Kanske betyder Guds allestädesnärvaro även in i lidandet och döden att Gud är *med* människan. Om de mänskliga erfarenheterna av livet och världen tillåts säga någonting om Gud som skapare är Gud också brutal i sin skapargärning. Livet och världen vittnar om detta. Vi får inget svar på varför. Är förklaringen att det inte kan vara på ett annat sätt? Gud är brutal och samtidigt är Gud med människan. När människan upplever den värsta brutaliteten och smärtan i sig själv och från skapelsens sida är Gud med henne.

¹²² Løgstrup [1976] 1995, 229-230.

¹²³ Jensen 2007, 220.

¹²⁴ Uppenbarelsboken 21:3-4.

4.2 Jobs olycka och den olyckliga guden

Följande avsnitt kommer att anknyta till Slavoj Žižek som är psykoanalytiker och filosof. Žižek har bland annat arbetat med teman som politisk teori och psykoanalys. Han har bidragit till teologin genom att diskutera olika teologiska ämnen som exempelvis det onda och gudssyn. Dessa ämnen har Žižek berört utifrån marxistisk teori och katolsk teologi.¹²⁵

Låt oss återvända till Jobs bok och Žižeks tolkning av berättelsen. Žižek påvisar hur Jobs lidande aldrig får en förklaring utan framstår som fullständigt meningslöst. Job kan själv inte förstå vart i legitimiteten i det lidande som han får utstå består. Till sist bekräftar till och med Gud Job i hans insisterande på sin rättfärdighet.¹²⁶ Žižek menar att Gud som inte svarar på varför Job fått utstå så mycket lidande utan istället ifrågasätter Jobs undran över detta genom att skryta och säga ”Var var du när jag lade jordens grund?” visar på en maktlöshet.¹²⁷ Hans tolkning kulminerar när han skiftar perspektiv och beskriver Jobs lidande som Guds egen misslyckade prövning. Gud har lyckats med mycket men har inte förmått att skydda Job från ondska och lidande. Žižek skriver: ”Gud är varken rättvis eller orättvis, han är bara maktlös.”¹²⁸ Detta förstår Job och enligt Žižek förstår han också att det lidande som han har genomgått är Guds framtida lidande. Žižek hävdar ett samband mellan Job och Kristus. Han ser Kristi lidande på korset som den slutgiltiga manifestationen av Guds maktlöshet. Jesus förtvivlade undran över varför Gud har övergivit honom tolkar Žižek som varande ett dialektiskt samtal i Gud. Är Kristus på korset fullt ut Gud ställs frågan till en del av honom själv. I detta ser Žižek en Gud som överger en del av sig själv. Gud överger sin *allsmäktighet* för att visa sin *maktlöshet*. Žižeks resonemang slutar i en förståelse av den *allsmäktige* guden som död och som sedan uppstår som helig ande.¹²⁹

Žižek och Løgstrup representerar två radikalt olika gudsbilder när det gäller Guds förhållande till ondska och lidande. Hos Žižek dör Gud som allsmäktig.¹³⁰ Hos Løgstrup genomsyrar Guds makt

¹²⁵ Sigurdson & Svenungsson 2006, 159, 160.

¹²⁶ Žižek 2003, 163-164.

¹²⁷ Žižek 2003, 165.

¹²⁸ Žižek 2003, 165.

¹²⁹ Žižek 2003, 164, 165.

¹³⁰ Žižek 2003, 165.

allting.¹³¹ Žižek ser korsfästelsen som Guds avslöjande av sin egen maktlöshet.¹³² Løgstrup ser Guds människoblivande som den enda vägen för att kunna upprätta den tvetydiga värld som Gud har skapat. I inkarnationen agerar Gud mot de villkor som Gud själv har lagt in i skapelsen.¹³³ Dessa tolkningar kan indikera på en bild av Gud som totalt maktlös eller som ansvarig för ondska och lidande. Vad är det då som de två tänkarna har gemensamt? Det finns en gemensam faktor i hur de ser på Guds integrerade förhållande till människan.

4.3 Tillintetgörelsen och den kärleksfulla guden

Løgstrup levererar inget svar eller förklaring på varför han menar att Gud har skapat världen med villkor av liv och död och skapelse och tillintetgörelse. Utifrån världens beskaffenhet menar han att det måste vara på detta vis.¹³⁴ I förhållande till detta är hans fenomenologiska analys framträdande. Kontrasteras Løgstrups tanke om Gud som både skapande och tillintetgörande med Žižeks resonemang om förutsättningen för den kristna kärleken framträder ett intressant förhållande. Žižek beskriver det som att Gud har en annan sida, ett främlingskap i relation till sig själv. Han menar att det som händer i Guds människoblivande är att Gud visar sig inte bara för människan utan för sig själv. Gud blir sig själv först genom Kristus.¹³⁵ Utifrån detta resonemang menar jag att frågan kan ställas om det är så att Gud endast som skapare inte är hel? Tanken om Kristi pre-existens kan självklart rädda denna uppfattning. Men Žižeks resonemang bör analyseras fritt från denna tanke. Om Gud först blir Gud genom Kristus och på så sätt hel indikerar detta på en rörelse. Løgstrups två förhållanden: *kosmisk* och *historisk* kan lånas för att tala om detta.¹³⁶ I Guds väsen sker det en dialektisk rörelse från att ha en kosmisk betydelse till att också få en historisk betydelse. Guds främlingskap blir till vänskap genom Kristus. Den monoteistiska gudssynen kräver här en dynamisk och ofullkomlig förståelse av Gud som skapare. För att bli hel behöver Gud bryta in historiskt.

¹³¹ Løgstrup [1976] 1995, 229.

¹³² Žižek 2003, 165.

¹³³ Løgstrup [1976] 1995, 228, 277.

¹³⁴ Løgstrup [1976] 1995, 229.

¹³⁵ Žižek & Milbank 2009, 38.

¹³⁶ Løgstrup [1976] 1995, 226, 230, 257, 261.

Låt oss fortsätta undersökningen av Žižeks resonemang om den kristna kärleken. Han menar att det är genom att se sin medmänniskas inneboende främlingskap i förhållande till sig själv som den kristna kärleken kan växa. Žižek inspireras av Lacan och understryker att det är på grund av den andres inre främlingskap och begränsningar som vi kan älska denne.¹³⁷ ”We love the other *because of his limitation*”¹³⁸ skriver Žižek. Den kärlek som får ta plats trots av att det finns brist, ofullkomlighet och kanske till och med destruktivitet är den kristna kärleken. När detta förhållande råder mellan människor menar Žižek att samma förhållande måste gälla Gud. När människan älskar Gud är det *på grund* av Guds brist. Är det inte detta som är kärlekens storhet och Guds storhet? Žižek ger uttryck för en tolkning av Gud och människa som bestående av ett motsatsförhållande. Det motsägelsefulla förhållandet är det som kärleken springer ur. Žižek hänvisar till G. K. Chesterton som talar om att kärlek behöver uppdelning och personlighet. Utifrån detta menar Žižek att Guds uppdelning mellan människa och sig själv och vidare Guds uppdelning av sig själv i sitt människoblivande är grunden för den kristna kärleken. Vidare innefattar detta även Guds övergivande av sig själv på korset.¹³⁹

Den kristna kärleken kräver personlighet och motsättningsfulla förhållanden. Detta ger Žižek uttryck för.¹⁴⁰ Den gudsbild som framträder hos Løgstrup talar inte bara om en tvetydig värld utan kan även säga något om Guds egen tvetydighet.¹⁴¹ Är Gud i allting är Gud också den skapelse och den tillintetgörelse som Gud har skapat. Detta förhållande som Løgstrup menar inte kan förstås humant, menar jag kan läsas utifrån Žižeks tanke om personlighet och uppdelning.¹⁴² Guds motsägelsefulla väsen som hos Løgstrup tar sig uttryck i ett dialektiskt förhållande mellan skapelse och tillintetgörelse kan vi se som två sidor av en personlighet.¹⁴³ Enligt Žižek är detta förhållande en förutsättning för kärleken.¹⁴⁴ Det ansvar som Løgstrup tillskriver Gud att ha för det fysiska lidandet kan vi förklara utifrån att detta är ett villkor som måste råda utifrån ett perspektiv på kärlek.

¹³⁷ Žižek & Milbank 2009, 38-39.

¹³⁸ Žižek & Milbank 2009, 39.

¹³⁹ Žižek & Milbank 2009, 38-40.

¹⁴⁰ Žižek & Milbank 2009, 39.

¹⁴¹ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

¹⁴² Løgstrup [1976] 1995, 229; Jensen, Lyndby 1981, 60-61; Žižek & Milbank 2009, 39-40.

¹⁴³ Løgstrup [1976] 1995, 228-229.

¹⁴⁴ Žižek & Milbank 2009, 39-40.

Kärleken kräver dynamik och relation. Tillåts Løgstrups resonemang om Guds ansvar för tillintetgörelsen att omfatta det som jag har benämnt som människans inre tillintetgörelse vill jag hävda att Žižeks syn på den kristna kärleken kan speglas även i detta. Människans motsägelsefullhet är en förutsättning för att hon skall kunna älska både Gud och sin medmänniska.

Motsägelsefullheten är också förutsättningen för att Gud skall kunna älska. Utifrån denna förståelse av Gud och människa framträder en teodicé, ett gudsförsvar. Detta är en dialektisk gudsbild som inte gör krav på en entydig förståelse av Guds karaktär. Den dialektiska guden är en kärleksfull Gud och kärleken innebär smärta och död. Kan människan stå ut med en sådan Gud?

4.4 Ett antropologiskt nedslag - Løgstrup och Žižek

I detta avsnitt kommer jag att undersöka hur den kärlek som Žižek talar om kan liknas vid Løgstrups syn på människans relationalitet. Žižek menar som tidigare nämnt att Kristi död avslöjar Guds maktlöshet. Döden resulterar i ett annorlunda gudomligt tillstånd - den heliga anden.¹⁴⁵ Han framför idén av den heliga anden som förenande och kollektivistisk. Han exemplifierar detta genom orden: ”I am where two of you love each other.”¹⁴⁶ Jesu ord: ”Ty där två eller tre är samlade i mitt namn är jag mitt ibland dem”¹⁴⁷ kan också användas för att belysa detta. I det ögonblick det uppstår relation mellan två människor finns Guds kärlek där. I Žižeks tolkning presenteras en sociologisk och antropologisk grund för gudssynen. Detta perspektiv liknar det som Løgstrup arbetar utifrån i *Den etiske fordring*.¹⁴⁸

Løgstrup menar att det i människans tillvaro och i hennes relationer finns någonting som svarar till Jesu förkunnelse. På grund av detta kan det talas *humant* om förkunnelsen. För Løgstrup är det relationen till sin nästa som säger något om relationen till Gud. Han ser relationen mellan människor som tätt sammanbunden med relationen mellan människa och Gud.¹⁴⁹ Tilliten menar han är fundamentet i mötet mellan två människor. Tillit som ett grundfenomen är det som möjliggör

¹⁴⁵ Žižek 2003, 165.

¹⁴⁶ Žižek & Milbank 2009, 74-76.

¹⁴⁷ Matt kap 18:20.

¹⁴⁸ Løgstrup [1956] 1991.

¹⁴⁹ Løgstrup [1956] 1991, 11-13.

människans tillvaro.¹⁵⁰ Detta är för att det är så den mänskliga tillvaron är skapad. Utan tilliten skulle det mänskliga livet så som vi känner det inte vara möjligt.¹⁵¹ Var gång en människa möter en annan människa är de enligt Løgstrup helt utlämnade till varandra. Under normala förhållanden kan de inte annat än att gå in i mötet med tillit. Missbruk och utnyttjande av tilliten är smärtsamt. Men smärtan menar Løgstrup främst består i att den andre inte har tagit emot tilliten. Smärtan består i att tilliten har blivit avvisad.¹⁵² I tilliten till den andre finns det ett outtalat krav, ett krav på att denne skall ta emot ens utlämning. Løgstrup menar att i mötet med en annan människa håller man alltid något av varandras liv i sina händer.¹⁵³ Han skriver: ”vi er hinandens verden og hinandens skæbne.”¹⁵⁴

Kan det vara så att tilliten upplevs som grundläggande på grund av att konsekvenserna av dess frånvaro är smärtsamma? Att se livet som någonting givet menar Løgstrup kan bli en utmaning i förhållande till lidandet. Samtidigt framför han att människan aldrig skulle välja bort kärleken även om den kostar henne lidande. Lidandet, smärtan och kärleken är nära sammanvävt. Enligt Løgstrup finns det i döden och i lidandet ingenting som gör att förståelsen av livet som någonting givet kan betvivlas.¹⁵⁵ Kan det inte också vara så att det är på grund av döden, lidandet och smärtan som vi vet att den andres liv betyder något? Det är bredvid lidandets och dödens närvaro som tilliten gör sig så fundamental och grundläggande. Løgstrups tolkning av att gudsrelationen avgörs i förhållandet mellan människor knyter an till Žižeks perspektiv på Guds kärlek dels som någonting som kräver relation och dels som någonting som kräver något av den enskilde - att se utanför bristen.¹⁵⁶ Hos Løgstrup är det tilliten.¹⁵⁷

Tillåts detta antropologiska perspektiv att säga något om Gud menar jag att vi möts av en dialektisk gudsbild. Frågan är om detta är en Gud som människan kan sätta sin tillit till? Skall människan

¹⁵⁰ Løgstrup [1956] 1991, 17.

¹⁵¹ Løgstrup [1956] 1991, 27, 28.

¹⁵² Løgstrup [1956] 1991, 17-18.

¹⁵³ Løgstrup [1956] 1991, 24-25.

¹⁵⁴ Løgstrup [1956] 1991, 25-26.

¹⁵⁵ Løgstrup [1956] 1991, 139-140.

¹⁵⁶ Žižek & Milbank 2009, 39, 74.

¹⁵⁷ Løgstrup [1956] 1991, 11-13, 25.

förbereda sig på en tillintetgörrelse som plötsligt kan drabba henne? Eller är detta en Gud som genom ett motsättningsfullt uttryck visar sin fundamentala kärlek? Ett eskatologiskt hopp kan sättas till den kristna berättelsen om gudsriket, kärleken och upplösningen av smärtan och döden. Men det enda människan känner till om livet är det som hon erfar här och nu. Mycket av det hon erfar är brutalt, smärtsamt och ondskefullt. Hon möter det i mellanmännsliga relationer och hon upplever det i världsalltets krafter. Detta är svindlande. Kan det vara så att det just är i den komplexa gudsbilden full av brusthet och vanmakt som en tillit kan växa fram? En tillit till den tillintetgjorda och ständigt nyskapande guden?

4.5 Kapitlets avslut

I detta kapitel har jag diskuterat vilka implikationer som kan uppstå för gudsbilden utifrån Løgstrups tankar om människans ondska och det fysiska lidandet. Detta har gjorts utifrån kapitlets teoretiska ramverks nyckelord: monoteism och dialektik. Detta kapitel presenterar en analys som belyser olika perspektiv på Guds relation till skapelsen och till sig själv. I förhållande till detta blir ett inkarnationsteologiskt perspektiv viktigt. Kapitlet har även berört filosofen Žižeks tankar om Gud som maktlös. En del av analysen har fokuserat på ett antropologiskt perspektiv utifrån Žižek och Løgstrup. Utifrån detta perspektiv har en diskussion förts utifrån Žižeks tanke om kärleken som någonting som kräver en brist och Løgstrups tankar utifrån *Den etiske fordring* för att tala om gudsbild.

Kapitel 5. Slutsatser och diskussion

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka Løgstrups hantering av det ondas problem. Detta har jag gjort genom att diskutera den uppdelning som Løgstrup gör mellan mänsklig ondska och fysiskt lidande. Syftet har också varit att diskutera vilken betydelse och vilka implikationer Løgstrups syn på ondskan och lidandet kan ha för gudssynen.

Den första frågeställningens undersökning har resulterat i en beskrivning av Løgstrups uppdelning mellan det onda hos människan och det fysiska lidandet i skapelsen. Vidare drar jag den slutsats att den uppdelning som Løgstrup gör är viktig och realistisk. Jag anser det vara viktigt att göra en åtskillnad mellan mänsklig ondska och det som upplevs vara ont i världen. Det finns en orimlighet i en kristen antropologi som utifrån en tanke om syndafallet härleder lidandet i naturen till människan. Vad gäller denna fråga ansluter jag mig till Løgstrups tal om mytologiska tolkningar av ondska och lidande.

Samtidigt drar jag den slutsats att Løgstrups uppdelning av mänsklig ondska och fysiskt lidande inte är okomplicerad. Løgstrup är starkt präglad av skapelseteologin, detta är någonting som lyser igenom i alla de frågor inom teologi, filosofi och etik som han behandlar. Inte minst är detta tydligt i hans syn på ondska och lidande. Hans skapelsesyn som bland annat grundar sig i tanken om skapelse och tillintetgörande är avgörande för hans hantering av ondskan och lidandet. Løgstrups förklaring av det fysiska lidandet som en konsekvens av tillintetgörandet hävdar jag är rimlig.

Tanken om tillintetgörandet stannar inte där och här kan det enligt min mening konstateras att det uppstår ett spänningsförhållande mellan mänsklig ondska och fysiskt lidande. Detta spänningsförhållande handlar inte om människans skuld, moraliska ansvar eller att människan på något sätt har varit orsak till det fysiska lidandets existens. Förhållandet utgörs av att de två verkligheterna har del i en tredje instans nämligen tillintetgörandet. I förhållande till denna instans får det teoretiska ramverket för detta kapitel en viktig roll. Det är viktigt att förstå dessa förhållanden dialektiskt och holistiskt. Detta möjliggör en helhetssyn i och utanför fenomenen. Människan och världen är inte reserverade från varandra utan präglas av ett nära förhållande. Løgstrup gör skillnad mellan den mänskliga ondskan och det fysiska lidandet. Det fysiska lidandet ryms i tillintetgörandet. Hos Løgstrup kvarstår problemet med den mänskliga ondskan. Människan

är fortfarande lämnad ensam med sin synd, med sin ”förvridning”. I studiet av Løgstrup menar jag dock att ha funnit samband som visar på att tillintetgörelsen kan sägas vara grunden till människans ondska.¹⁵⁸ Detta är att dra tillintetgörelsen ytterligare ett steg - med detta sägs att Gud bär ansvar över det onda i människan, det vi kan förstå som den inre tillintetgörelsen. Det utesluter inte Guds godhet men påvisar en dialektik. Det utesluter heller inte människans ansvar och kallelse till barmhärtighetens gärningar. Människan har en av Gud given möjlighet och ett uppdrag att verka för liv och stå på skapelsens sida mot döden och tillintetgörrelsens krafter.

I uppsatsens fjärde kapitel har jag undersökt hur det kan talas om gudssyn utifrån den bild av mänsklig ondska och fysiskt lidande som har presenterats i kapitel tre. I detta kapitel drar jag följande slutsatser: utifrån en läsning av Løgstrup kräver den monoteistiska gudssynen en dialektisk och dynamisk förståelse av Gud. Slavoj Žižeks tankar har använts tillsammans med Løgstrup för att diskutera hur en brutal Gud också kan ses som en kärleksfull Gud. Utifrån detta har jag i diskussionen hävdad Žižeks resonemang om att det behövs personlighet, ”två sidor” och ”brist” för den kristna kärleken. Denna tanke har jag belyst i relation till Løgstrups innebörd av *Den Ethiske Fordring*. Det antropologiska perspektivet har jag här använt för att säga någonting om gudsbilden. Jag menar att det antropologiska perspektivet på människans kärlek kan säga något om Gud. Denna gudsbild kan vara teologiskt utmanande då den talar om Gud som någonting mer än entydigt god. Samtidigt vill jag hävda att detta i förhållande till ett antropologiskt perspektiv är en ödmjuk gudsbild. Denna gudsbild säger även något om hur *viktiga* människors relationer, handlingar och kärlek är. En viktig aspekt att diskutera är hur denna gudsbild kan uppmana till ansvar. Denna tanke om Gud vill inte stanna i en idé om att på grund av att Gud skulle ha skapat människan som tvetydig kan ondska eller andra destruktiva handlingar ursäktas som ett resultat av tvetydigheten. Det den kan göra är att ge en mer dynamisk människosyn som säger något om våra möjligheter. Den tar inte bort människans ansvar men säger något om vår ”dubbelhet”. Vi behöver röra oss från tanken om synden som ett nästan sjukdomsliknande tillstånd och istället tala konstruktivt om det ondas existens. Jag hävdar att en dialektisk och dynamisk gudssyn öppnar upp för människans möjligheter till att ta ansvar. Idag är detta en uppgift som kallar på oss.

¹⁵⁸ Løgstrup [1976] 1995, 261.

Vår värld och våra liv vittnar om vårt mycket nära förhållande till och beroende av naturen.

Människan och naturen bryts ner och skapas i gemensamma nämnare. Vi erfar det i klimatförstörelse och i den pågående Covid-19-pandemin. Tillintetgörrelsens makt är uppenbar och det holistiska perspektivet gör sig gällande. Våra handlingar har stora konsekvenser. Den mänskliga dubbelheten betyder någonting viktigt, den betyder att vi kan välja och övervinna destruktiva mönster. Skapelsens sårbarhet är samtidigt också uppenbar, när vi ändrar vår livsstil får det lika uppenbara konsekvenser. Lånar vi Løgstrups metafor så håller vi varandra i våra händer, vi håller naturen och naturen håller oss i sin makt. Kanske håller vi till och med Gud i våra händer.

Løgstrup formar sin teologi och etik utifrån sin tids horisonter. Idag är det delvis andra horisonter som har betydelse för vår syn på oss själva och världen. Jag menar att Løgstrups tankar om tillintetgörrelse, ondska och lidande är mycket relevanta för den teologiska diskussionen angående ondskan och lidandet idag. Det är viktigt att föra konstruktiva samtal som inkluderar den moderna världen och människan. Detta finns det enligt min mening möjligheter till att göra utifrån Løgstrups teologi och etik. Därför kan han idag användas som en viktig teologisk röst.

5.1 Vidare forskning

Reflektionen över det onda och över lidandet öppnar upp för ett flertal frågeställningar. I denna uppsats har jag gjort ett nedslag i ett antropologiskt perspektiv för att tala om gudssyn. Detta perspektiv skulle i framtida forskning vara intressant att utveckla vidare. Antropologin har en central roll i diskussionen angående ondskan och lidandet. Frågor som: hur människan inrättar sitt liv, hur vi hanterar det som drabbar oss och vilken roll andra människor spelar i våra liv är fundamentala och avgörande i diskussionen gällande ondska och lidande. Det väcker allmänmänskliga och etiska frågor likväl som det väcker frågor av religiös karaktär. Utifrån Løgstrup befinner sig dessa frågor i samklang med varandra. Det handlar om sådant som berör hela existensen: kärlek och tillit, smärta och död. Det handlar också om den kristna berättelsen: skapelsens innebörd, betydelsen av Jesu liv och vem Gud är i relation till människan. I denna uppsats har tematiken angående människans, skapelsens och Guds inre dialektik berörts. I förhållande till dessa områden skulle vidare forskning kunna göras inom den skapelseteologiska antropologin och synen på det onda och på lidandet. Jag menar att det i skapelseteologin finns goda resurser för att diskutera ondska och lidande på ett sätt som berör människans tillvaro. Jag menar också att den skandinaviska skapelseteologin med sin inkluderande antropologi och sin tillvändhet mot skapelsen behövs i en nutida kontext. Teologin behöver ett språk för att kunna bemöta de utmaningar som världen står inför som klimathot, konflikter och katastrofer. Med dessa följer dessutom existentiella frågor som liv och död och ondska och lidande. I skapelseteologin finner vi viktiga ingångar till att bemöta dessa verkligheter med både allvar och hopp.

Kapitel 6. Sammanfattning

Syftet i denna uppsats har varit att undersöka Løgstrups uppdelning mellan mänsklig ondska och fysiskt lidande. Syftet har även varit att utifrån Løgstrups bild av ondska och lidande och utifrån den diskussion som jag fört om detta diskutera konsekvenser och implikationer för gudsbilden. Uppsatsens syfte har resulterat i frågeställningarna: Hur ser förhållandet mellan den mänskliga ondskan och det fysiska lidandet ut hos Løgstrup? Vilka implikationer medför detta för gudsbilden? Uppsatsens teoretiska ramverk har utgjorts av ett dialektiskt, holistiskt och monoteistiskt perspektiv. I förhållande till den första frågeställningen resulterar Løgstrups hantering av det onda i en uppdelning mellan människans ondska och fysiskt lidande i naturen. Men uppdelningen framträder som mer komplex då ondska och lidande hos Løgstrup har grund i hans tanke om tillintetgörande. Därför menar jag att det finns ett spänningsförhållande emellan. Denna komplexitet har legat till grund för denna frågeställnings diskussion. I förhållande till uppsatsens andra frågeställning har jag belyst gudsbilden utifrån ett dialektiskt och monoteistiskt perspektiv. Detta har gjorts med inslag från filosofen Slavoj Žižek och hans tankar om Gud och människa. I detta kapitel har ett antropologiskt perspektiv varit viktigt och i förhållande till detta har jag gjort en jämförelse mellan Žižeks och Løgstrups syn på det relationella förhållandet i människa och Gud. I det femte kapitlet har jag framfört uppsatsens slutsatser. Slutsatserna landar i att människans ondska och det fysiska lidandet i världen står, genom Løgstrups tanke om tillintetgörande, i ett spänningsförhållande till varandra. Detta blir synligt utifrån kapitlets teoretiska ramverk vilket är ett dialektiskt och holistiskt perspektiv. Vidare har jag dragit de slutsatser, att en dialektisk gudssyn är viktig och behövs för en monoteistisk gudsförståelse. Denna gudsförståelse landar i en diskussion om att Guds tvetydighet innebär kärlek. I det femte kapitlet har jag diskuterat vilken betydelse gudsförståelse och människosyn i förhållande till ondska och lidande har för vår syn på ansvar. Det har framförts att en komplex och relationell människo- och gudssyn är viktig för vår förståelse av människans förmåga till ansvar och kärlek. Detta har även belysts utifrån den akuta situation vår värld befinner sig i idag med pandemi och klimatförstörelse.

6.1 Avslut

Med denna uppsats hoppas jag att ha kunnat ge några perspektiv på ondskan, lidandet och gudsbild. Jag har skrivit uppsatsen under tiden som Covid-19-pandemin har pågått och präglat hela vårt samhälle. De frågor som uppsatsen har rest har i ljuset av pandemin blivit mycket verkliga. Plötsligt uppstår fundamentala teologiska frågor i vår vardag. Frågor som berör människans fria val och ansvar, lidandet, dess mening och ursprung. Mitt i all sorglig statistik får vi även syn på kärlekens envishet genom människors outtröttliga arbete och medmänskliga handlingar som fortsätter trots lidande och död. Erfarenheterna av pandemin påminner oss på obarmhärtigt vis om vår totala förbundenhet med hela mänskligheten genom skapelse och tillintetgörande. Vi erfar att vi håller varandras liv i våra händer.

Kapitel 7. Bibliografi

Armgaard, Lars-Olle. 1993. *Antropologi, Problem i K.E. Lögstrups författarskap*. Upplaga 2. Lund: Mattizons Förlag. Urspr. utg. 1971.

Augustinus. *Tolkning och retorik. De doctrina christiana*. 2006. Övers. Lars Nyberg. Skellefteå: Artos och Norma Bokförlag.

Bibel 2000.

Bugge, David, Pia Rose Böwadt & Peter Aaboe Sørensen, red. 2005. *Lögstrups mange ansigter*. København: Forlaget ANIS.

Dahlberg, Rasmus & Olivier Rubin & Morten Thanning Vendelø, red. 2016. *Disaster Research. Multidisciplinary and international perspectives*. New York: Routledge.

Fridlund, Patrik. 2018. "Evil or The Lack of Meaning." *Journal of Philosophy*. N. IV, 11: 34-48.

Grantén, Eva-Lotta. 2009. "Det Förlorade Paradiset, Teodicé efter Darwin." *Svensk Teologisk Kvartalskrift*. Årg 85: 163-170. <https://journals.lub.lu.se/STK/article/view/6982/5690> (Hämtad 2020-05-10).

Gregersen, Henrik, Niels & Bengt Kristensson Ugglå & Tryggve Wyller, red. 2017. *Reformation Theology for a Post-Secular Age: Lögstrup, Prenter, Wingren, and the Future of Scandinavian Creation Theology*. Volym 24. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co.

Grenholm, Carl-Henrik. 2006. *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning*. Upplaga 1:3. Lund: Studentlitteratur AB.

Grøn, Arne. 1993. *Begrebet Angst Hos Søren Kierkegaard*. Upplaga 2. Copenhagen: Nordisk Forlag A.S.

Grøn, Arne, Jørgen Husted, Poul Lübcke, Stig Alstrup Rasmussen, Peter Sandøe & Niels Christian Stefansen. 1988. *Filosofilexikonet. Filosofer och Filosofiska Begrepp Från A Till Ö*. Stockholm: Forum AB.

Hammarskjöld, Dag. 2017. *Vägmärken*. Ort okänd. Albert Bonniers Förlag. Urspr. utg. 1963.

Hauge, Hans. 1992. *K.E. Løgstrup. En moderne profet*. Köpenhamn: Spektrum.

Jensen, Lyndby, Grethe. 1981. *Lagerkvist - Løgstrup*. Ort okänd. Teoltryk.

Jensen, Ole. 2007. *Historien om K.E. Løgstrup*. Upplaga 3. Köpenhamn: ANIS.

Løgstrup, K.E. 1991. *Den etiske fordring*. Utgåva 2. Upplaga 3. Köpenhamn: Nordisk Forlag A.S. Urspr. utg. 1956.

Løgstrup, K.E. 1967. *Opgør med Kierkegaard*. Köpenhamn: Nordisk Forlag A.S.

Løgstrup, K.E. 1995. *Skabelse og tilintetgørelse, Religionsfilosofiske betragtninger*. Utgåva 2. Köpenhamn: Nordisk Forlag A.S. Urspr. utg. 1976.

Luther, Martin. *Epistelprædiken over Gal. 4, 1-7*. (Kirchenpostille 1522). W.A. 10, 1,1, 325-330, 352-369. Mathiassen, Svend E, red. Utgåva 2. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Nedergaard-Hansen, Leif. 1965. *Bayle's & Leibniz Drøftelse af Theodicé-Problemet*. Köpenhamn: Munksgaards Forlag.

Rabjerg, Bjørn & René, Dybdal, Pedersen, red. 2011. *Menneskets ondskab og livets godhed - Løgstrups filosofi om tilværelsen*. Aarhus: Det Teologiske Fagmiljø Aarhus Universitet.

https://loegstrup.au.dk/fileadmin/Loegstrup_Forskning/pdf_er/

[Menneskets_ondskab_og_livets_godhed.komp.pdf](https://loegstrup.au.dk/fileadmin/Loegstrup_Forskning/pdf_er/Menneskets_ondskab_og_livets_godhed.komp.pdf) (Hämtad: 15-02-2020).

Sigurdson, Ola & Jayne, Svenungsson, red. 2006. *Postmodern teologi. En Introduktion*. Stockholm: Verbum Förlag AB.

Žižek, Slavoj. 2003. "Ecce homo: Om judisk och kristen subtraktion." *Postmodern teologi. En Introduktion*. Sigurdson, Ola & Jayne, Svenungsson, red. 161-188. Stockholm: Verbum Förlag AB.

Žižek, Slavoj & John, Milbank. 2009. *The Monstrosity of Christ, Paradox or Dialectic?* Cambridge: MIT Press.